

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

AFRIKANISZTIKAI HÍREK, II. évfolyam, 9. szám, 1983. szeptember
(periodika)

Eredeti közlés/Original publication:

Afrikai Kutatási Program, ELTE TTK Földrajzi Tanszékcsoport, kb. 60 stencilezett old. (a szám csak virtuálisan létezik, lényegében nyomdailag előkészített formában maradt fenn)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.238

Dátum/Date: 2013. július 14. / July 14.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

(a szerzők) Afrikanisztikai Hírek, II. évfolyam, 9. szám, 1983. szeptember,
AHU MATT, 2013, **pp. 1–51. old.**, No. 000.000.238, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archívumában

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, Leo Frobenius afrikai folklórgyűjtéseinek a hitelessége, mit tudnak a magyarok Afrikáról, Afrika a magyar könyvkiadásban, a kongói luba nép szájhagyományainak a sajátosságai, hogyan gyűjtsünk szájhagyományokat a Magyarországon tartózkodó afrikaiaktól,
Hungarian African research, authenticity of Leo Frobenius' African folklore collections, what do the Hungarians know about Africa, characteristics of the oral literature by the Luba people in Congo, how to collect oral traditions from Africans residing or studying in Hungary

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Research Project 'Folklore Today' – Africa
(Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bölcsészettudományi Kar – Folklore
Tanszék)

II. évfolyam, 9. szám: 1983. szeptember

Házi sokszorosítású szakmai közlönyünk ezúttal valóságos tudományos folyóirattá válik. Ebben a számunkban ugyanis gazdag válogatást adunk – lehetőségeinken belül maradvá persze – a megindult afrikánisztikai kutatásokról, amelybe közvetlen kollégáinkon kívül immár kedves tanárunk, Katona Imre is bekapcsolódott. A szerkesztő számára (no még az eredeti közlés idején: *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről*, No. 53-56, hasonlóan házi sokszorosításban) örömmel fogadott kezdeményezésnek számított Voigt Vilmos tanár úr szervezése, amennyiben az eredetileg B. Sz. által készített felvetéshez mintegy két hozzászólást is sikeresen begyűjtött. Így, ha jóval szerényebb formában is, egykori jeles elődeink, Vajda László, Bodrogi Tibor és Vargyas Lajos gyűjtéstechnikai vitáját, konzultációját (*Ethnographia*, 1954) követhettük le, természetesen jóval szerényebb formában és keretek között.

Füzetünk vezető tanulmánya mindemellett a szerkesztő édesapjának, az AKP tagjának a tavalyi konferencián idegen (francia) nyelven elhangzott dolgozata magyar nyelven, amelyben a szerző –szembefordulva a nemzetközi szakirodalomban időnként felhangzó kritikákkal – Leo Frobenius folklórszöveg gyűjtéseinek hitelességét kívánja bizonyítani. Benkes Mihály a magyar nyelven megjelent afrikai, illetve afrikai vonatkozású műveket, az eredményeket és a hiányosságokat veszi számban, figyelmet érdemlő megállapítások közepette. Egy igen tanulságos folklorisztikai írás magyar fordítá-

sát is módunkban áll közreadni, amely a földrészen élő szájhagyományok egyedülálló sajátosságait tárja elénk.

B. Sz.

Hivatkozások

BODROGI Tibor

1954 A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége (Megjegyzések Vajda László tanulmányához), *Ethnographia*, 65, 581–592. old.

VAJDA László

1954 A néprajzi anyaggyűjtés módszere és jelentősége, *Ethnographia*, 65. évf., 1–19. old.

VARGYAS Lajos

1954 *Vajda László cikkének néhány megállapításához*, *Ethnographia*, 65. évf., 24–244. old.

AFRIKANISZTIKAI HÍREK

az ELTE BTK Folklore tanszékén alakult Afrikai Kutatási Program

kézirat gyanánt megjelenő információs bulletinje

Szerkeszti: Biernaczky Szilárd

Technikai szerkesztő: Velladics Márta

Szerkesztőség: Budapest, V., Egyetem tér 1–3., H-1364

az Egyetemi Lapok szerk. helyisége – telefon: 174–868

Szerkesztőségi óra: minden hétfőn 2–4 óra.

(1983. május, 6. szám)

TARTALOM

Tanulmányok

Biernaczky János: Leo Frobenius Afrikai mesegyűjtésének hitelessége a mai folklórkutatás szemszögéből	5
Benkes Mihály: Világkép – könyvkiadás – afrikai szerzők magyarul	22
Burton, W. F. P.: Lubaföldi szóbeli irodalom (ford.: <i>Biernaczky Szilárd</i>)	29

Konzultáció

HOGYAN GYŰJTSÜNK...?

Katona Imre: Hogyan gyűjtsünk hazánkban tartózkodó afrikaiaktól?	36
Biernaczky Szilárd: Hogyan gyűjtsünk folklóranyagot hazánkban tartózkodó afrikaiaktól?	40
Füssi Nagy Géza: Hazánkban tartózkodó afrikaiak, mint lehetséges folklór adatközlők	50

LEO FROBENIUS AFRIKAI MESEGÝÜJTÉSÉNEK HITELESSÉGE A MAI FOLKLÓRKUTATÁS SZEMSZÖGÉBŐL

BIERNACZKY János

Az afrikai szájhagyomány régi gyűjtőinek – s közöttük Frobeniusnak – a munkája, úgy vélem, azért válik napjainkban újra időszerűvé, mert egyre inkább világosabb lesz, hogy az 1970-es, 1980-as évek Afrikája nagymértékben különbözik a 150, 100 vagy 50 évvel azelőtti Afrikától. És ezért a mai és a régebbi afrikai „íratlan” irodalom összehasonlítása – más egyebek mellett – az ottani társadalmi, kulturális stb. körülmények átalakulására vonatkozóan is szolgálhat tanulságokkal.

De Frobenius rendhagyó egyéniségével kapcsolatban is felmerül a történelmi szempont fontossága. Mert az egyes kiemelkedő tudósok munkája sem ítéltető meg kielégítő módon, ha figyelmen kívül hagyjuk egyéni fejlődéstörténetüket. Megítélésem szerint a Frobeniusról szóló írások – legalábbis amelyek eddig a kezembe kerültek¹ – a német tudós szakmai fejlődéséről, szemlélete és gyakorlata átalakulásáról alig ejtenek szót. Ez a szempont csak Jonas Norkaitisnak és I. M. Itának az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmányában bukkan fel bizonyos mértékig. Frobenius egyes helytelenített elgondolásait, módszertani vélekedéseit és gyakorlatát, valamint egyes, ugyancsak helytelenített magatartásbeli megnyilvánulásait alighanem éppen ezért nem sikerült még senkinek értékelt és becsült vonásaival összhangba hozva bemutatni.

¹ Eduard Hahn: *Leo Frobenius. Eine Überblick über seine Tätigkeit und seine Bedeutung*, Preussische Jahrbücher, Berlin, 1926, VII–IX. hó. Leo Frobenius: *Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende*, Leipzig, 1933. Ad. E. Jensen: *Leo Frobenius, Leben und Werk*, Paideuma, Band I., 1938/40. helmut Petri: *Leo Frobenius und die historische Ethnologie*, Saeculum, München, 1953. Jonas Norkaitis: *Kulturphilosophie und Kulturpsychologie von Leo Frobenius*, Kaunas (Litauen), 1955. Milan Kalous: *Leo Frobenius' Atlantic Theory – a reconsideration*, Paideuma, Band XVI., 1970. I. M. Ita: *Frobenius in West African History*, *The Journal of African History*, Volume XIII – 1972 – Number 4. Eike Haberland: *Epilogue de l'éditeur, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, 237–244. old. Léopold Sédar Senghor: *Les leçons de Leo Frobenius, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, VII–XIII. old. László Vajda: *Leo Frobenius heute*, *Zeitschrift für Ethnologie*, Band 98, Heft 1., Braunschweig, 1973. Eike Haberland: *Leo Frobenius 1873–1973*, Paideuma, Band XIX/XX., 1973–1974. U. ö.: *Conférence d'introduction*, Symposium Leo Frobenius, by Deutsche UNESCO-Kommission, Köln, 1974.

Frobenius nézetei átalakulásának nyomon követése realisabb megítélést nyújtana abban a tekintetben is, hogy a korabeli szellemtörténeti áramlat jeleként intuitív késztetésből eredő merész deduktív jellegű gondolati konstrukciói között nem csak túlzásait, de telitalálatait is vegyük figyelembe. Ilyenek többek között: az ókori Egyiptom afrikai vonásainak hangsúlyozása²; Afrikában a Csendes-óceán szigetvilága, Dél-Ázsia és Kisázsia felől érkező kulturális áramlatok nyomainak felismerése³; vagy a nyugat-afrikai, általa atlanti kultúrkörnek nevezett terület autochton afrikai jellegének kiemelése⁴.

Másfelől érdekes lenne két túlzó elgondolásának fejlődési vonalát megrajzolni. Így egyrészt az Atlantisz-hipotézis reális lehiggadását a kilencszázas évek elejétől az 1928-ban kiadott Atlantis X. kötete előszaváig, másrészt a párhuzamba állított „hamita–etióp” és „angol–francia, illetőleg német” ellenpólus egyre élesebb kirajzolódását, a gondolat felbukkanásától az első világháború németekre mért sokkhatásán át a huszonkilences, harmincas évek gazdasági válságáig.

Rátérve tanulmányom alapvető kérdésére, abból indulok ki, többen felvetették már Frobenius mesegyűjtései tudományos megbízhatóságának kérdését. Ezt most, élesebben, így fogalmaznám meg: vajon alkalmasak-e ezek az afrikai szájhagyományról készített lejegyzések összehasonlító vizsgálatokra, vagy pedig olyan szabad átírások, amelyeket ki kell rekeszteni a tudományos vizsgálatok köréből.

A „bizalmatlanok” közül most Marót Károly (1885–1963), a magyar klaszika-filológus, vallástörténész és etnológus sorait idézem:

„...sohasem használhatók kétségek nélkül
– a tolmácsokon keresztül,
– ösztönös és tudatos kikerekítésekkel
összehordott hatalmas afrikai mítosz- és mesegyűjtései.”⁵

Az *Atlantis* című gyűjtemény 12 kötetében található elbeszélések tudományos hitelességét erőteljesen kétségbevonó megállapítás párhuzamai feltehetően megtalálhatók ugyan a korabeli német szakirodalomban, megfogalmazásuk azonban legalább ennyire Frobenius munkáinak ismeretén is alapulhatott. Most az utóbb említett írásokból veszek sorra néhány fontosabb megállapítást.

Egy 1924-ben keletkezett írásában⁶ Frobenius elég részletesen ír a „vallás- és mesekutatás” problémáiról, s itt egyrészt megállapítja, nincs az a nyelvzseni, aki a soknyelvű Afrika számottevő területén eredeti nyelven gyűjthetne, másrészt – mint mondja –, általánosan elismert, hogy az idegen nyelvre történő szószerinti

² Frobenius: *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933, 16. old., (4) bekezdés.

³ Frobenius: *Erythräa*, Berlin, 1931, a 322. old.-tól.

⁴ Frobenius: *Das unbekannte Afrika*, München, 1923, 164., 166–167. old.

⁵ Marót Károly: K. Th. Preuss és Leo Frobenius – in memoriam, *Néprajzi Értesítő*, 1938., 2–4. sz., 3–4. old. (Kiemelés e tanulmány írójától.)

⁶ Frobenius: *Vom Erdenken zum Erleben*, lásd „Erlebte Erdteile”, III. köt., Frankfurt a.M., 1925, 17–41. old.

fordítás utópia. Ezt követően a fordítási tevékenység kettős feladatáról beszél. Véleménye szerint:

„...először a tartalmat kell, mélyebb értelme szerint, megragadni, másodszor pedig azt a saját nyelvünkön kell kifejezni.”⁷

Ezután következik az a fejtegetés – amelynek belső ellentmondására idézett tanulmányában I. M. Ita mutat rá –, és amelyben Frobenius az állítja: az európai nyelvet tanuló néger a számára új nyelvet (grammatikai alapokat nyújtó iskolai oktatás híján – B. J.) tüstént egy sajátos „pidgin” (egyszerűsített) nyelvre változtatja azt, amely a német kutató szerint az adott európai nyelv alkalmazási formája:

„E nyelv segítségével persze – *mint olvashatjuk* – a két feladat közül csak az első, a ’megértés’ végezhető el, s hiányzik belőle a második, a formaadás. Mégis a maga egészében valamennyi ilyen pidgin fordítás a néger eredetit adja vissza, és pedig néger szelvényben, s valójában sokkal négerebb módon, mint ahogyan azt az európai ember gondolná. Egy jól betanított tolmács az első feladatot alapjában véve tehát gyorsabban és jobban látja el, mint az európai, s így az európainak, amint ezt egyszer megértette, csak a második feladatra, a formaadásra, a megfelelő szavak megtalálására és a stílus megőrzésére kell szorítkoznia... Aki az... (Atlantis köteteiben olvasható) ...jóval több, mint 1000 elbeszélést egymással összehasonlítva, úgy találja majd, hogy a különböző népek történeteinek stílusa erősen különbözik egymástól.”⁸

I. M. Ita ezt a megállapítást nem tartja elfogadhatónak:

„Ha a ’néger nyelveket’ egy viszonylag egyforma (leegyszerűsített) pidgin nyelven megfelelő módon vissza lehet adni, nehéz belátni azt, honnan erednek az említett, feltételezett (népenkénti) stílusbeli különbségek.”⁹

Ehhez annyit tennék hozzá: I. M. Ita bizalmatlansága a tolmácsok segítségével végzett gyűjtés bizonyos elkerülhetetlen tökéletlenségei – árnyalatok elmosódása, a tolmács által a fordítási nehézségek itt-ott bizonyára gondatlan ’áthidalása’ stb. – miatt kétségkívül indokolt. Frobenius idézett sorait azonban, úgy gondolom, félreértette. Ti. Frobenius – akihez Ulf Diedrichs információja szerint¹⁰ már első expedíciója során 20, utóbb egyre több, a harmadik expedíciója alkalmával pedig már 61 tolmács csatlakozott – annyi tolmácsot alkalmazott, ahány nyelvterületen gyűjtött, s így, akár angolról, akár franciáról van szó, nem egy ’egyetlen’ pidgin-english nyelvre céloz, hanem az afrikai nyelvterületenként, illetőleg a tolmácsokként kialakított, s szerinte feltehetően az adott anyanyelvhez hozzáidomult, leegyszerűsített nyelvre.

⁷ Uo., 31. old.

⁸ Uo., 32–33. old.

⁹ I. M. Ita, az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmány, 679. old.

¹⁰ Frobenius: *Schwarze Sonne Afrika; Mythen, Märchen und Magie* (ausgewählte Stücke aus der Sammlung Atlantis), Düsseldorf/Köln, 1980, 379–380. old.

A helyi tolmácsok igénybevétele, Frobenius szavainak értelmezésétől függetlenül, és a nyelvészeti szempontokon túl is, vitathatatlanul bizonyos tökéletlenségeket vonhat maga után. Ez azonban érzésem szerint aligha jelenthet olyan súlyos hibaforrást, ami kizárná a szóban forgó gyűjtemény folklór szempontú tudományos használhatóságát.

Ezt a problémát Frobenius egyébként már 1910-ben fölvetette, amikor az afrikai lakosság néprajzi vonatkozású kikérdezésével kapcsolatban szembeállította a szűk területen dolgozó, ott minél több felvételt készítő etnológus „monográfikus” módszerét a nagyobb területen végighaladó kutatóéval, amelyet „poligráfikus” módszernek nevez. S ha nem is mondja ki *expressis verbis*, szavaiból érezhető, a „poligráfikus” módszer Frobenius szerint is bizonyos megalkuvást, a fordítás precizitása iránti igény alacsonyabb szintjét jelenti:

„A monográfia-készítőtől joggal megkövetelhető – szögezi le ez az írás –, hogy ismerje tanulmánya színhelyének a nyelvét. Ezzel szemben, ha a poligráfikus módszert alkalmazó tudós a többnyelvű népek bizonyos meghatározott térségeinek a határát átlépi, lehetetlen számára, hogy az (ott használt) összes nyelvet megtanulja. Tehát tolmácsokra van utalva.”¹¹

A széles látókörű, de a témát végül is csak „íróasztal mellől” ismerő Marót Károlyt bizonyosan az ilyenfajta szemlélet se nyugtatta meg. Bizalmát alapvetően mégis Frobenius más, a szellemtörténeti sugallat jegyeit mutató kijelentései ingathatták meg. Mint pl. a következő:

„...amikor egy napon egy éppen akkor rögzített elbeszélést (ellenőrzésképpen) elismételtem... az elbeszélő kerekén kijelentette, hogy ő ilyesmit nem mesélt. Beható vizsgálat nyomán kiderült, hogy a jelenetek megelevenítésének szelleme (tehát az előadáskor tett mozdulatok és a hangsúlyozás) lényegesen más volt, mint magukban véve az egyszerű szavaké.

Már akkor megtanultam, hogy a szó szerinti fordítás nem felel meg az 'eredeti' jelentésértékének. Hiányzik belőle, ami élő: a lélek. Bár az ilyen 'irodalom' eredeti nyelven végzett szó szerinti feljegyzésének nagy nyelvészeti értéke van, jelentős továbbá a motívum-tartalom tanulmányozása tekintetében, és értékesek a szó szerinti fordítások is az anyag és a forma fejlődéstörténete szempontjából, mégis mindkettő nélkülözi... ennek az irodalomnak a... jelentését. A szó szerinti fordítások bizonyos értelemben majdnem úgy viszonylanak a költészethez... mint a kottafejek a valóságos énekhez. Miután tehát egy költemény tulajdonképpen élő... értékét a szó szerinti fordítás elpusztítja, annak a visszaadásához és megőrzéséhez másfajta közlési mód szükséges, amit a legjobban a lelki újjászületéshez lehetne hasonlítani...”¹²

Mielőtt a szabad átköltés jogosultságának a hangoztatását olvasnánk ki a „lelki újjászületés” merész hasonlatából, vegyük figyelembe a fenti idézetet közvetlenül megelőző mondatok tartalmát is:

¹¹ Frobenius: *Betrachtungsweisen reisender Kulturforscher*, Erlebte Erdteile, III. köt., 343. old.

¹² Uő.: Paideuma, Frankfurt a. M., 1928 (Erlebte Erdteile, IX. köt.), 72–73. old. (Kiemelés e tanulmány írójától.)

„...az előadási anyagot... szó szerint, a hagyománynak megfelelően adták elő, és ha az elbeszélő valamilyen új, azaz téves szót mondott ki, gyakran előfordult, hogy a körülötte ülők kijavították őt. A szószerintiség tehát fontos szerepet játszott.”¹³

Vajon a „lelki újjászülés” során szabad az út akár a kikerekítések alkalmazására is? – vagy pedig ahol oly fontos a szószerintiség, a fordító szabadsága ott csak a szavak megválasztására, a mondatok kialakítására, a stílust adó hangvételre terjed ki? – anélkül, hogy a tudományos követelmények sérelmet szenvednének?

E feltett kérdésekre most közvetett úton keresek választ. Először Frobeniusnál. De nem a mesegyűjtőnél. A valóságfeltáró etnológus magatartási normáiról hátha világosabban árulkodnak olyan munkái vagy kijelentései, amelyek sokirányú tevékenységének más területéről származnak.

Először *A kisafrikai sírépítészet* című, 1916-ban közzétett régészeti szak tanulmányát¹⁴ említem. A nevezett építészeti emlékek föltárásával Frobenius ugyan arra keresett bizonyítékokat, magyarázható-e a nyugat-afrikai „atlanti kultúrkör” kialakulása a földközi-tengeri kultúra transzkontinentális behatolásával – amire végülis negatív választ ad. Ettől eltekintve a tumulusok és sírépítmények típusainak bemutatása a földrajzi helymeghatározástól a méretek, a forma, a sírmellékletek stb. közlésén, a felül- és oldalnézeti rajzokon keresztül az egyes típusok elterjedési területének közléséig egy a kor követelményeihez képest rendkívül gondosan körültekintő, aprólékosan pontos régész keze nyomáról tanúskodik, aki – II. Vilmos pénzadománya következtében – ez idő tájt végre megszabadult a német múzeumok számára végzendő leletgyűjtésnek a tudóst alapvető tevékenységétől gyakran eltérítő kellemetlen feladatától.

Ezután felelevenítem Frobeniusnak azokat a bíráló megjegyzéseit, amelyeket – 1907–1909 közötti második nyugat-afrikai expedíciójáról beszámolva – a francia kutatóra, Louis Desplagnes hadnagyra tesz. Frobenius sajátos véletlen folytán Desplagnes idegenvezetőjét, a fuláni Maki Tallt fogadta fel kísérőnek, akit alaposan kikérdezhetett a francia kutató munkamódszeréről. Így kapott magyarázatot Desplagnes erről a területről publikált munkájának fogyatékoságaira, arra, miért pontatlanok helyel-közzel a francia tiszt részben műszeres fölmérés nélkül készített térképei, és miért keverednek a habé (dogon) törzsről szóló eredeti nyelvű részletekbe fulbe szavak. (Ti. azért, mert Maki Tall csak gyengén beszélt a habék nyelvén, s e nyelvek közötti szókeveredésnek Desplagnes nem tulajdonított fontosságot.) Bár Frobenius lojális volt a francia kutatóval szemben, és a Francia Történeti és Széptudományi Akadémiát hibáztatta, amiért nem biztosították, kiküldetése előtt, a tehetséges fiatal utazó megfelelő szakmai kiképzését, számunkra most, ettől függetlenül, fontosabb, hogy mennyire szívén viselte Frobenius a pontosság és megbízhatóság tudományos követelményét.¹⁵

¹³ Uo.

¹⁴ Frobenius: *Der kleinafrikanische Grabbau*, *Præhistorische Zeitschrift*, 1916, VIII. köt.

¹⁵ Uő.: *Auf dem Wege nach Atlantis*, Berlin, 1911, 240–241. old.

Harmadik példánkban Frobenius az általa készített sziklakép-másolatokkal kapcsolatban árulja el tudatos ragaszkodását a valósághoz, és pedig egy ismertetőben, amelyet az 1935. évi frankfurti kiállítás alkalmából írt. Ebben a következőket mondja:

„Azok között, akik ilyen kérdésekkel (ti. sziklakép-másolással) foglalkoznak, két iskolát találunk...

– Az egyik iskola a saját tudományos gondolkodásából kiindulva: rekonstruál. Tekintetbe veszi, ami a romlás miatt átalakult. Megkísérli tehát, hogy legyűrje a romlás következményeit, hogy emelje a hatást.

– A másik iskola ezzel szemben azzal a kérlelhetetlen szándékkal lát munkához, hogy a kő természetéből és a pusztító erők által teremtett adottságokból is azt kapja ecsetvégre, amit talált. Mert kényszerítve érzi magát, hogy azt is tekintetbe vegye, ha a kő foltossá vált; hogy pontosan azt lássa, amit a történeti pusztulási folyamat miatt figyelmebe kell vennie, és amivel együtt kell (a képet) ábrázolnia.

Ez a másik iskola, amit a DIAFE (a mi iskolánk) követ.

Első naptól azt a követelményt állítottam fel, hogy sosem szabad engedményeket tenni, hanem mindig az előttünk lévő tényszerűségből kell kiindulni. Azt a követelményt támasztottam, hogy aki ilyen másolatokat készít, a kő sajátosságának az egészét vegye tekintetbe. A pusztulási folyamatok és a romok a maguk eredeti természete szerint, tehát romszerűnek kell, hogy látszanak.

Mindkét iskola jogosultságát el kell ismernünk. Ami bennünket illet, mégis azt kell előmozdítanom, hogy miután gyűjteményeinkben pusztuló emlékek dokumentumai vannak, éppen ezért továbbra is mindig ugyanazon... elv alapján dolgozzunk.”¹⁶

Úgy gondolom, a pontos, megbízható, valósághoz hű tudós arculatát – a fent közölt önvallomások mellett – másoknak is fel kellett ismerniük. Nézzük tehát, mit mondanak róla ebből a szempontból a tudóstársak.

Mikor Frobeniust, nem sokkal halála után, Ad. E. Jensen méltatta, ennek során a következő kijelentéseket tette:

„A kézműves munkában, amelyet oly magasra értékelt, őrzéssel határos szorgalommal többet teljesített, mint ami egyébként egyetlen emberélettől kitelhetett volna.”¹⁷

1953-ban, Frobenius életművét, annak jelentőségét összefoglalva, Helmut Petri többek között így fogalmaz:

„Frobenius igen pontos aprómunkát végző tudós volt, aki súlyt helyezett rá, hogy munkatársai is tökéletesen uralják az aprómunkát. A frankfurti Kultúrmorfológiai Kutatóintézet... birtokában vannak e férfi hatalmas terjedelmű aprómunkáinak a bizonylatai. Ezek magukba foglalják tizenkét kutatóútja naplóit és jegyzeteit... (stb.)...”¹⁸

I. M. Ita –, Frobenius idevágó munkái és a nyugat-afrikai történelemkutatás problémáit feszegetve, a német tudósok mind korai etnológiai (Ita szóhasznála-

¹⁶ Uő: *Das Urbild*, Frankfurt a. M., 1935.

¹⁷ Ad. E. Jensen: *Leo Frobenius, Leben und Werk*, Paideuma, 1. Band, Leipzig, 1938–1940.

¹⁸ Helmut Petri: az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmánya.

tában „antropológiai”), mind archeológiai módszereit, sőt elméleti konstrukcióit is élesen bírálva – mégis így nyilatkozik: „...sok empirikus megfigyelése meglepően megbízhatónak tűnik.”¹⁹

Eike Haberland a *Leo Frobenius 1873/1973* című válogatott műveket tartalmazó kötet utószavában az *Atlas Africanus* kapcsán – amely munka túlnyomóan a tárgyi néprajzi leletek és csak kisebb mértékben egyes szokások, hiedelmek kultúrkörönkénti szóródását mutatja be térképeken – a következőket írja:

„...az 'Atlas Africanus' ... kiemelt példái az olvasónak nemcsak a kultúra történetudományi módszerét mutatják be, ahogyan ti. azt Frobenius értelmezte, hanem azt a rendkívül aprólékos észjárást is, amellyel munkáját a szerző végezte. Igaz, a kinyomtatott térképek nagyvonalú megtekintés esetén nem sejtetik, hogy több, mint 100 000 kivonat képezi az alapjukat, amelyek legnagyobb részét maga Frobenius írta, és amelyeken, haláláig, a teljes hozzáférhető afrikai irodalmat kivonatolta.”²⁰

A valóságföltáró, aprólékosan pontos tudósra utaló idézeteket Vajda László szavaival zárjuk, aki megkísérel átfogó magyarázatot adni Frobenius egyéniségének látszólagos ellentmondásaira, pontosabban az afrikanista egy töből fakadó elméleti és gyakorlati tevékenységének szerencsés egyensúlyára:

„Frobenius, az etnológia történetének egyik legfantáziadúsabb és legbátrabb teoretikusa mélységesen tisztelte a tényeket – nem „habár”, hanem „éppen azért”, mert jelentős teoretikus volt. És Frobenius, a fáradhatatlan adatgyűjtő, munkájának minden szakaszában elméleti következtetéseket vont le – mert állandóan kapcsolatban állt az anyaggal...”²¹

Az önleplező megnyilatkozások, a méltatók és a bírálók néhány amazokkal egybehangzó kitétele után most visszatérek konkrét témánkhoz, a mitológia- és mesegyűjtéshez, és legelőbb pár szűrőpróba értékű eredményről számolok be.

Egy olyan uralkodói családfával kezdem, amelyet Frobenius is, de előtte és utána mások is följegyeztek. Kitűnő művében Westermann²² egymás mellé állítja a moszik Vagadugubeli uralkodóinak Frobenius és Maurice Delafosse által összeállított névsorát. A 35 név – kisebb leírásbeli eltérésektől eltekintve – majdnem teljesen egyezik. Lényeges eltérés csupán az egyes uralkodók uralkodási időtartama között mutatkozik. Delafosse ezt 12 uralkodó esetében dátum szerint adja meg (pl. „Ubri 1050–1090”), míg Frobenius 20 esetben. Ő viszont csupán az egyes uralmak időtartamát közli, években.

Ugyanezzel a témával utóbb behatóan foglalkozott Robert Pageard²³. Ő egy olyan táblázatot állított össze, amelyen a moszi uralkodókról – a Delafosse / Frobenius táblázat 35 neve közül 21 névről – különböző időpontokban följegye-

¹⁹ I. M. Ita: az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmányban; lásd: 675. old.

²⁰ Eike Haberland: *Epilogue de l'éditeur, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, 242. old.

²¹ László Vajda: az 1. jegyzetben feltüntetett munkájából.

²² Diedrich Westermann: *Geschichte Afrikas*, Köln, 1952, 186–187. old.

²³ Une enquête historique en pays Mossi, *Journal de la Société des Africanistes*, 1965.

zett öt adatrögzítés áll egymás mellett. Frobenius adatfeljegyzési hűsége ebből egészen világosan kiderült.

A táblázathoz:

Règne de:(X Y) uralma

Début: az uralom „kezdeté”

Durée: az uralom „időtartama” (években)

Règne de	Lambert (1907)		Frobenius (1908)		Liste Mat- téi (1960)		Yamba Tiendré- Béogo (1963)		Lista Nacoulma (1964)	
	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée
Wobgo	1889	8	1889		1886	11	1889	8	1890	8
Sanem	1871	18	1872	17	1868	18	1871	18	1871	18
Koutou	1857	14	1855	17	1851	17	1850	21	1854	17
Baongo	1850	7	1850	5	1846	5	1842	8	1849	5
Karfo	1843	7	1843	7	1822	24	1834	8	1842	7
Sawadogo	1826	17	1826	17	X	X	1802	32	1834	8
Doulougou	1797	29	1797	29	1794	X	1783	19	1805	29
Sangha I.	1787	10	1791	6	1789	5	1762	21	1800	5
Kom I.	1755	32	1784	7	1782	7	1744	18	1793	7
Zombré	1696	59	1754	30	1722	60	1681	63	1733	60
Warga	1667	29	1747	7	1684	38	1666	15	X	X
Motiba			1739	8			1659	7		
Oubi			1731	8			1633	26		
Guirga	fil de Zan- na	X	fil de Zan- na	X			1599 -1605 Père de Zan- na	6	fil de Zan- na	X
Zanna				9				28		
Goabga			X	10			1605	17		
Kimba			X	6			1582	21		
Kiba			X	2			1561	19		
Namégué			X	5			1542	1		
Nakiem			X	10			1541	30		
Niandfo			X	60			1511	70		
			X				1441			

Tanulmányának 2. függelékében Pageard éppen Frobenius hipotétikusan kiegészített adataival igyekszik alátámasztani saját feltételezését, amely szerint az

egyik, a táblázaton nem szereplő, korábbi moro naba – Nasbire – uralkodása körülbelül a 15. század végére helyezhető.

Ugyanebben a függelékben Frobeniusról néhány további, számunkra érdekes megállapítás is olvasható:

– „...az 'Und Afrika sprach' második kötete... 1908-ban gyűjtött fontos közléseket tartalmaz a moszikra vonatkozóan – mondja Pageard – ...s Frobenius e munkája azon közlései miatt érdekes, amelyeket a különböző moro nabák családfájáról... a moro nabák uralkodásának időtartamáról és azokról az emlékekről nyújt, amelyeket a német utazó informátorainak lelkületében e moro nabák maguk után hagytak...

– Frobenius világosan megírja: 'Nassibiri vagy Assiri naba 1498-ban háborút viselt a szongháj császárral szemben'. Úgy tűnik, ezt a hipotézist nem kell elutasítanunk...

– Ami a történelmi elgondolásokat illeti, Frobenius a moszi kultúrát a szudáni horizontális áramlatba sorolja, ami ellenkezik a líbiai vertikális áramlattal...”

Ez utóbbi egyetlen kritikai megjegyzésétől eltekintve Robert Pageard, a téma alapos ismerője, nyugodtan merít Frobeniustól, és fel se merül benne, hogy a német utazó esetleg „kiigazította” a helyszínen kapott információkat.

A moszi genealógia után végül következzenek a mesék összehasonlításai. Először egy futó benyomásról számolok be. A közelmúltban ugyanis egymásután áttekintettem

– a „monográfikus” módszerrel készített Stappers-féle gyűjteményből²⁴ a luba állatmesék egy sorát, s közvetlenül utánuk

– néhányat azokból a luba állatmesékből, amelyeket Frobenius Atlantis sorozatának a XII. kötetében²⁵ találtam.

Igaz, a két kiadványban egyazon mese párhuzamba állítható változataira nem bukkantam, a mesékben azonban sem tartalmukra, sem leírási módjukra – pontosabban atmoszférájukra – vonatkozóan nem érzékeltam különbséget. Sőt egyenesen úgy tűnt, mintha ugyanabból a gyűjteményből kerültek volna elő ezek a sajtóságos állatmesék.

Közvetlen ezután – más afrikai területről származó – néhány konkrét párhuzam is a kezembe akadt. 1978-ban adták ki azt a németnyelvű, dél-núbiai meséket tartalmazó antológiát²⁶ (*Nubische Märchen*; a továbbiakban: „N”), amely 1973–1974-ben magnetofonszalagra rögzített több mint 100 meséből 57-et tartalmaz, s a felvételek készítői és publikálói – az osztrák tudós házaspár, Andreas és Waltraud Kronenberg – az általuk összeállított jegyzetek között öt mesére vonatkozóan közlik, hogy azok egy-egy változatát Frobenius is lejegyezte²⁷ (az

²⁴ Leo Stappers (Version français par Jacques L. Vincke): *Textes Luba, Contes d'animaux*, Tervuren, Belgique, 1962.

²⁵ Frobenius: *Atlantis XII. Dichtkunst der Kassaiden*, Frankfurt a.M., 1928. – 1904–1905. évi gyűjtés. – A kötetben 32 luba (baluba) állatmese található.

²⁶ Andreas Kronenberg und Waltraud Kronenberg: *Nubische Märchen*, Düsseldorf/Köln, 1978.

²⁷ Frobenius: *Atlantis IV. MAtlantis IV. Märchen aus Kordofan*, Jena, 1928.

Atlantis sorozat IV. kötetében; a továbbiakban: „A”), mégpedig, mint megállapítható, kerek 60 évvel korábban, 1912-ben.

Az öt párhuzam közül négynek a szövegéhez csak néhány rövid megjegyzést fűzök:

– A szép Fatma („N”: Die schöne Fatma, 44. old.; „A”: die tapfere Fatma, 224. old.) két darabja a közös alaptéma meglehetősen távoli változata; ezek közvetlen összehasonlítása, úgy tűnik, jelenlegi célom szempontjából nem ígér figyelemreméltó tanulságokat.

– Haszan, az aranyműves („N”: Der Goldschmied, Hasan aus Basra, 62. old.; „A”: Der Silberschmied, 73. old.) elég közeli változat, a fontos epizódok nagyobb része közös.

– A férfi, aki meg tudta érteni az állatok nyelvét („N”: Der Mann, der die Sprache der Tiere verstehen konnte, 253. old.; „A”: Die Sprache der Tiere, 53. old.). Itt az 1973–1974-es rögzítés a Frobenius által közölt mesének csupán nagyon lerövidült változatát képviseli. A tartalom lényeges vonásai azonban közös.

– Mária mindenki másnál hatalmasabb („N”: Maria ist mächtiger als alle anderen, 261. old.; „A”: Der Schech El Esuda, der Herr der Löwen, 91. old.). A későbbi változat ezúttal is egészen rövid. A két változatban, közös epizódok mellett, lényegesen eltérő fordulatok is vannak.

Ezután részletesen foglalkozom az ötödik mesepárral, amelynek a címe: A mesebeli ló („N”: Das Wunderpferd, 55. old.; „A”: Der Hengst Hussan, 165. old.). Ez a két változat igen erős hasonlatosságot mutat, a kisebb mozzanatok terén található jó néhány eltérés ellenére. Ezért a mese vázát alkotó epizód-láncolat párhuzamáról rövid elemzést készítettem.

A meséről előljáróban még annyit: bár a *Nubische Märchen*-ben foglalt változat terjedelme az Atlantis IV. kötetében találhatónak a felére sem rúg (46–2%), így is majdnem 8 nyomtatott oldalt tölt ki, tehát a mesetípus két elég részletesen kifejtett verzióját állíthattam egymás mellé.

ELEMZÉS

Epizód

sorszám:

1. Fiú születik. Ugyanakkor az apa egyik kancája egy csödőrnök ad életet. Fiú és ló jó barátságban nő fel, s a ló a fiúval emberi nyelven beszél. A fiú hamar árván marad.

ELTÉRÉSEK:

- az apa...
- az anya...

„N”

egy férfi
akkor hal meg, amikor
fia már nagyobbacska,
s meghagyja: fia mindig
ragaszkodjon a lovához.

„A”

egy szultán
a fiú születésekor,
szülésben hal meg.

2. Az apa újra megnősül. Az új asszony el akarja pusztítani mostohafiát. Először meg akarja mérgezni. Az iskolából hazatérő fiút lova azonban figyelmezteti.

ELTÉRÉSEK:

– a fiú, hogy a mérgezésről megmeneküljön, azt mondja:

„N”

ma apjával együtt akar érkezni. Így a mostoha kénytelen új ebédet készíteni.

„A”

nem érzi jól magát. Azután egy barátjához megy ebédelni.

3. A mostohaanya varázsszert tesz a fiú ünneplő ruhájába, hogy így ölje meg. A ló figyelmeztetése a fiút ismét megmenti.

ELTÉRÉSEK:

– ez az epizód...

„N”

hiányzik!

„A”

a fenti formában!

4. Egy tanácsadójától a mostohaanya megtudja, hogy a fenyegető veszélyre fiát mindig a lova figyelmezteti. Ezért betegséget színlel, és orvosa révén férjétől azt kéri, öltesse le a fiú lovát, mert őt csak a ló májának elfogyasztása gyógyíthatja meg. A férj a kérés teljesítését a fiú beleegyezésétől teszi függővé.

ELTÉRÉSEK:

– a tanácsadó...

– a ló megölésének kívánságát közvetítő személy (a férjnél)

„N”

egy öreg rabszolga

az asszony orvosa, aki őt gyerekkora óta kezeli

„A”

egy nyugat-afrikai orvos-varázsló
a fent nevezett orvos-varázsló

5. A fiút a ló ismét figyelmezteti. Tanácsa: egyezzen bele a kérésbe azzal a kikötéssel, hogy díszes öltözékben még egyszer, utoljára, ki akar lovagolni.

ELTÉRÉSEK:

–a fiú öltözéke:

„N”

erre az alkalomra készí-
tendő aranyozott lószerszám, fegyverzet, öltözék

„A”

a legszebb ruhája

6. A fiú kilovagol és elmenekül.

ELTÉRÉSEK:

– a ló menekülésének módja:

„N”

a fiúval a hátán elröpül

„A”

a fiút mostohája emberei lóháton követik, hogy megöljék. A család azonban elvágat előlük

7. Az ifjú új országba érkezik. Leveti fényes ruházatát (és fegyverzetét), és azokat lovára bízta. Beáll alsó néposztályba tartozó emberként dolgozni. Búcsúzáskor a ló nála hagyja néhány szál sörényét azzal: ha a fiú azokat egymáshoz dörzsöli, a ló tüstént ott terem.

ELTÉRÉSEK:

– a híváshoz a ló az ifjúnál:

„N”

2 szál sörényt hagy

„A”

7 szál sörényt hagy

– az ifjú új foglalkozása:

vízmerítést is végző marhahajcsár

a szultán kertésze mellé áll be dolgozni

8. Amint egyedül marad az ifjú, mert az emberek valamilyen ünnepségre mennek, hívja a lovát, hogy lovagolhasson egyet fényes ruházatában. A királynak („N”), illetőleg a szultánnak („A”) van hét lánya, s a legfiatalabbik meglátja ezt a jelenetet, megtetszik neki az ifjú, és titokban naponta küld neki ízleteseledelt.

ELTÉRÉSEK:

– a királylány az

„N”

csak lovagolni látja ifjút...

„A”

először meztelenül fűrödni látja, s azután lovagolni

– a királylány az ételbe (a mártásba)...

naponta egy aranyat is belerejt

Ez a motívum itt hiányzik.

– az ifjú...

az ételt s az aranyat naponta megkapja

elől a küldött ételt a kertész eszi meg

9. A király összegyűjti a város népét, hogy – lakoma keretei között – lányai férjet válasszanak maguknak. A legkisebbik királylány az ifjút választja. Apja ezért megharagszik rá, s újdonsült férjével együtt elűzi őt a palotájából.

ELTÉRÉSEK:

– a párválasztás gondolatát...

„N”

a legkisebbik királylány és az ifjú együtt ébreszti fel a királyban

„A”

a legidősebbik királylány javasolja

– az elűzött fiatal pár

új otthona egy galambdúc

a rabszolgák negyedébe költözik

10. Idegen csapatok támadják meg az országot. Több csatát vívnak velük. Az idegenek minden csatában már-már győznek, s kis híja, hogy elfogják, vagy megölik a királyt (a szultánt) és hat vejét, amikor feltűnik egy ismeretlen, pompás fegyverzetű lovas, aki egymaga elűzi az ellenséget.

ELTÉRÉSEK:

„N”: A csata hét éven át évente megismétlődik. Nyolcadszor – királyi parancsra – a vezír egy kendőt dob az ismeretlen lovagra, s közben letépi az egyik körmét. A hat vő megtudja ezt, s mind levágják a körmüket, hogy azt mondhassák, ők üzték el az ellenséget. Az ifjú viszont senkinek se mutatja meg sérült körmét.

„A”: Két csatára kerül sor, két egymást követő napon. az első után a hat vő azon vitázik, melyikük üzte el az ellenséget. A második napon a harcban az idős szultán is részt vesz, megfigyelőként. Már minden vesztesre áll, amikor ismét megjelenik az ismeretlen lovas, megöli az ellenség vezérő szultánját, szétszórja az ellenséges csapatokat, de ő is kap egy kardvágást. Az idős szultán kötözi be a karját, de a lovagot nem ismeri meg. A győztes csata és a zsákmányszerzés után örömmel hazavonulnak. Az ismeretlen lovast ismét szem elől veszítik. Mind a hat vő azt állítja, ő üzte el az ellenséget.

11. Kiderül, hogy a legfiatalabbik királylány alacsony sorban élő férje az ismeretlen hős. Ő lesz a király (a szultán) utóda.

ELTÉRÉSEK: (Részleteiben a két befejezés merőben különböző!)

„N”: A király megvakul. Csak gazellatejjel lehetne őt meggyógyítani. A hat vő szerez ugyan ilyet – de nem valódit –, s az nem segít. Az ifjú viszont igazi gazellatejet hoz. Ettől a király ismét lát. Ekkor az ifjú fölfedi kilétét. A király őt teszi meg utódának, s maga csak a vezír szerepét és rangját tartja meg. A másik hat vőt az új uralkodó rabszolgájává teszi.

„A”: A szultán nem hisz a hat vőnek. A sebre kötött kendőjét kívánja látni bizonyítékként. – A második csata utáni éjszaka a szultán legifjabb lánya rémülten látja, hogy alvó férjének a karjából csorog a vér. Ijedtében odahívja a palotából az anyját, aki tüstént föl ismeri a kendőt. Vértáncsillapító gyógyszert ad, majd a kendőt elviszi a szultánnak. – A szultán másnap magához rendeli hetedik vejét, aki reggel már megtudta, mi történt vele éjszaka. Így hát hívja a lovát, a nyeregben maga elé ülteti a feleségét, és fényes öltözkében megy el a szultánhoz. Ott elmeséli a történetét, felfedve azt is, hogy ő egy szultán fia. – Az idős szultán ekkor őt teszi meg utódjának. a gonosz kertészt pedig megöleti.

Összefoglalva az elemzés eredményét: tizenegy epizód közül csupán egyetlenegynek – a Frobenius-féle változat harmadik epizódjának – hiányzik a párja.

A tizedik epizódban a harc részmozzanatai részben ugyan eléggé eltérők, nagymértékben azonban csupán a végkifejlet, a befejező tizenegyedik epizód két változata különbözik egymástól.

Ez a mindössze egyetlen szempontot figyelembe vevő elemzés nem tudományos igényű. Hiszen nem terjed ki az epizódok részmozzanataira, nem keresi 60 év történelmi változásainak a nyomait, és semmi más érdemleges körülményt nem vesz figyelembe. Célunknak mégis megfelel. Mert általa megnyugtató módon láthatóvá vált, hogy Frobeniustól, a korábbi – gyűjtő és lejegyző Afrika-kutatótól származó változatban mélyreható kikerekítésekről szót se lehet ejteni. Természetesen nem lenne helyes sem ebből az egyetlen elemzésből, sem a fentebb említett egyéb megállapításokból, idézetekből stb. minden további nélkül túlságosan bátor következtetéseket levonni. Annyi azonban mégis világossá vált, hogy – ha maholnap valóban hozzáfognának a régebbi és az újabb afrikai szóbeli irodalomról készített lejegyzések összehasonlításához –, nem lenne helyes a „régebbi” munkák gazdag anyagát tekintve Frobenius terjedelmes mitológia- és mesegyűjteményeit figyelmen kívül hagyni.

És most rövid kitérőként hadd hozzam szóba: Frobenius szöveggyűjteményeinek hitelességével foglalkozva mindeddig hallgattam a bennük található történelmi információkról – eltekintve a Mossi uralkodói családfától. A mesék és elbeszélések megbízhatósági fokának tisztázása esetén azonban e lejegyzések történettudományi hasznosítására is gondolni kell majd.

A szóhagyomány történelmi értékére terelve a figyelmet, Frobenius egyik idézett megállapítása nyomán egy sajátságos párhuzamot is meg szeretnék említeni. Arra gondolok, amikor az etnológus mesegyűjtő a feladat jellege, illetőleg nagyságrendje alapján különbséget tett a poligráfikus és a monográfikus módszer között. Nos, az afrikai történetírás területén, ahol a munkához a szóhagyomány igénybevétele nélkül hozzá se lehet fogni, ez a kettősség szintén felbukkan. Aki ugyanis egész Afrika történetét – vagy a kontinens nagy egységeinek historiáját – írja meg, bármennyire körültekintő, nem szűrheti meg minden, eredetileg szóhagyományon alapuló megállapítását olyan kifinomult és igényes módszer alapján, mint amilyennek az egyes törzsek, kisebb politikai vagy etnikai egységek történelmével foglalkozó tudós a maga tényfeltárásait aláveti.

Példaként itt – a poligráf módszerre célozva – Robert Cornevin egy idevágó fejtegetését említem meg, másrészt – a monográfikus módszert idézve – Jan Vansina egy tanulmányát.

Robert Cornevin az *Histoire des peuples de l'Afrique noire* című munkájában²⁸ részletesen foglalkozik az afrikai szóhagyománnyal, s hogy azt miképp lehet és kell történeti forrásként igénybe venni, továbbá, hogy milyen problémák jelentkeznek e forrás értékelése és megszürése során. Szót ejt az afrikai népek saját történelmük iránti élénk érdeklődéséről; a történelmi hagyomány őrzőiről és a hagyomány nemzedékről nemzedékre történő átadásáról; a kronológia megállapításának nehézségeiről, s annak itt-ott adódó támpontjairól (hold- és

²⁸ Robert Cornevin: *Histoire des peuples de l'Afrique noire*, Paris, 1963, 50–73. old.

napfogatkozás stb.); a törzsi-, nemzeti hiúság miatti történelmi ferdítésekről; a nyelvismeret fontosságáról; az egyazon hagyomány több és többféle közlése összehasonlításának jelentőségéről; az antropológiai (rassz), nyelvészeti és etnológiai (kulturális) szempontok összekeveredésének veszélyéről; a különféle hipotézisekkel, továbbá a 17., 18. századból fennmaradt kompilációkkal szemben tanúsítandó óvatosságról stb.

Bármennyire imponáló, sőt, szinte ijesztő, hogy mennyi mindenre ki kell terjednie a történész figyelmének akkor, amikor a rendelkezésre álló – szerencsére mind szélesebb – forrásanyagra támaszkodva dolgozik, mégis ha mindezt azokkal a követelményekkel állítjuk szembe, amelyeket az egyes törzsek, etnikumok vagy kisebb politikai egységek történelméről szóló szájhagyomány felülbírlása tekintetében Jan Vansina – *A szájhagyományról* c. munkájában²⁹ – támaszt, valóban a Frobenius-féle poligráfikus és monográfikus módszer ellentétéhez hasonló ellentmondással találjuk szemközt magunkat. Mert mit is tehetne az afrikai kontinens történetírója, ha a szájhagyományból eredő minden adata kapcsán részletes vizsgálatot kellene folytatnia – Jan Vansina nyomán – a tanúságtételek láncolatát visszafelé nyomozva, hogy meggyőződjön róla, vajon információi eredetileg

- kötött (verses) vagy kötetlen (próza) megfogalmazásúak voltak-e,
- miképp kérdezték ki az adatközlőt,
- szembesítették-e az illetőt másokkal, akik ugyancsak ismerték az adott hagyományt,
- a felsőbb társadalmi réteg titkos történetéből származott-e a hír, vagy a törzs minden tagja által ismert múltbeli eseményeket tartalmazott,
- kötelező oktatás és szigorú ellenőrzés mellett történt-e az ismertett események áthagyományozása vagy sem,
- volt-e szankciója az elmondás közben előforduló hibavételeknek,
- milyen érdekek készítették az informátort tanúságtételének ilyen vagy amolyan irányú eltorzítására,
- stb.

A válasz, azt hiszem egyértelmű. Semmiképp se lenne helyes, ha tiltakoznánk, nem megfelelő területen alkalmazandó tudományos igények nevében, átfogó, összegező történelemkönyvek megírása ellen. Hiszen a túlságosan szigorú forráskritika az írott források jelentős része – s így az európai történelem forrása-inak nagyobbik fele – alól is kihúzná a talajt.

E rövid eszmefuttatás alapján viszont azt is elismerhetjük: a 19–20. századforduló idején, amikor Afrika jelentős területeiről és népeiről igen hiányosak voltak az információink, Frobenius jogosultnak tekinthette a maga poligráfikus módszerét, amivel – úgy tűnik – részben a mai tudományos vizsgálatok számára is, igen sok hasznos anyagot gyűjtött.

²⁹ Jan Vansina: *De la tradition orale; essay de méthode historique*, Tervuren (Belgique), 1961.

E kitérő után, visszakanyarodva e tanulmány alapkérdéséhez, még szóba szeretném hozni, milyen vizsgálatok elvégzését kellene Frobenius mitológia- és mesegyűjteményeivel kapcsolatban megkísérelni, s mi az, amit ettől a munkától remélhetünk.

A feladat abból állna, hogy Frobenius valamennyi olyan felkutatható írását át kellene tanulmányozni, amelyek azzal kecsegtetnek bennünket, hogy azokban fontos kiegészítő- és tájékoztató adatok találhatók az Atlantis sorozatra és Frobenius többi szöveges gyűjteményére vonatkozóan.

Frobenius írásai közül, közismert és könnyen hozzáférhető munkái mellett – melyekben egészen szórványosan szintén akadnak figyelemreméltó megjegyzések³⁰ –, sorra kellene venni egyrészt a főleg csak Németországban, esetleg kizárólag a Frobenius Intézetben hozzáférhető cikkeit és tanulmányait, másrészt és mindenekelőtt át kellene tanulmányozni a 12 expedíciós útról készült naplókat és a hozzájuk tartozó jegyzeteket.³¹ Különös nyereséget jelentene, ha ezek között meglenne az 1928–1930. évi expedícióból származó, több mint 600 elbeszélést tartalmazó dél-afrikai anyag, azok eredeti nyelven történt lejegyzésével együtt.³²

Amíg nem nyúl valaki a tudományos kiegészítés igényével az említett forrásokhoz, de főként az úti naplókhoz, nem dönthetjük el, számítani lehet-e az Atlantis sorozatnak és a többi gyűjteménynek vagy legalább egy részüknek tudományos szempontú kiegészítésére, s ezzel együtt Frobenius adatrögzítő és fordító módszerének, e módszerek változásainak megállapítására.

³⁰ Ilyenek pl.:

– „A Pui (szoninke bárdénekek sorozata) valamennyi darabját ugyanarra a ritmusra éneklük, és ugyanazzal a dallammal kísérik. Ez pedig eltér a Szunjata legenda ütemétől.” (Frobenius: *Atlantis*, VI., 37–38. old.)

– Az 1908–1910-es 2. expedícióról beszámolva, Frobenius említi, hogy volt náluk Edison-fonográf. De készítettek-e vajon ezzel valamilyen felvételt, s megmaradt-e a vonatkozó feljegyzésekkel együtt, (Frobenius: *Auf dem Wege nach Atlantis*, XV. old. és 29. old.)

– „Ha a férfi nem tudta folytatni (az elbeszélést), valamit magában énekelt és mormogott. ezek melankolikusán előadott dallamok voltak. Tehát látszólag az egész (történet) egy melodramatikusan előéneklésre kerülő legenda.” (Frobenius: *Erythräa*, 240. old.)

– Bár Frobenius gyűjteményei túlnyomórészt prózai letétek, egyes helyeken mégis találunk utalást verses részletekre. Pl. az Atlantis XII. kötetében: – 149. old., „A gyerekek... táncoltak és énekeltek...” (következik egy prózai, de versszerűen sorokba szedett négy soros szöveg); – 184. old., „Egy férfi fölállt, és dobolni kezdett. Énekelt...” (ismét verssorokat jelző kétsoros szöveg következik); – 224–225. old., „Jött a Ndumbu madár... és énekelt az emberek fölött...” (ezután hét prózában közölt verssor olvasható).

³¹ Az expedíciós naplótól és jegyzetektől remélhető legfontosabb adatok: az elmondás eredeti nyelve, a tolmács anyanyelve, a „pidgin” nyelvű (francia vagy angol) lejegyzés. (Ezek alapján a fordítói szabadság konkrét mértékének a megállapítása.) Emellett esetleges megjegyzések az egyes darabok formájára, előadási módjára (prózai, verses, énekelve, hangszer- vagy dobkísérettel, netán tánc közben előadva; egyéni, illetőleg csoportos előadás vagy szóló-ének és kórus váltakozása; a darab előadásának konkrét alkalmi, ezek kapcsán társadalmi funkciója stb.).

³² Lásd erre vonatkozóan Frobenius: *Erythräa*, 53–54. old.

Lehangoló arra gondolni, hogy az úti naplókat a háború alatt esetleg jóvátételten károsodás érte. Eike Haberland 1973-ban ugyanis azt írta: „...a háború... elpusztította a Frankfurter Intézetet és Múzeumot sok kincsével...”³³ E téren, részletes információ híján, az általam ismert egyetlen – és voltaképpen már idézett – biztató értesülés az, hogy Helmut Petri 1953-ban – tehát nyolc évvel a háború befejezése után – a következőket vetette papírra:

„A Frankfurter Kulturmorphologischen Forschungsinstitut... birtokában vannak e férfi hatalmas terjedelmű aprómunkáinak a bizonylatai. Ezek magukba foglalják tizenkét kutatóútja naplóit és jegyzeteit... (stb.)...”³⁴

Reméljük, hogy ez a közlés megfelel az igazságnak, és nincs tárgyi akadálya annak, hogy Frobenius szöveggyűjteményeit tudományos használhatóságuk tisztázása céljából meg lehessen vizsgálni.

³³ Eike Haberland: Epilogue de l'éditeur (Leo Frobenius 1873–1973, Wiesbaden, 1973, 238. old.

³⁴ Lásd Helmut Petri 1. jegyzetben említett tanulmányát.

VILÁGKÉP – KÖNYVKIADÁS – AFRIKAI SZERZŐK MAGYARUL

Benkes Mihály

Nagyon sokan élünk olyanok a világban, akik Afrika jelentőségét és szerepét illetően sajátos optikai csalódás áldozatai vagyunk. A torzulás Afrika „eltörpítése” már a térképek aránytalan szerkesztésénél kezdődik, majd folytatódik a mindent egybemosó általánosításokkal, amelyek azután egyetlen jelzőbe torkollnak: *afrikai*. Mintha ezt az óriási kiterjedésű földrészt egyetlen nép vagy nemzet népesítené be, de legalábbis lényeges különbségeket fel nem mutató etnikumok olvasztótégelye volna.

Afrika lekicsinylése és kirekesztése a tájékoztatásból makacsul megújuló jelenség, nemcsak nálunk, hanem másutt is. Ezt a bánásmódot alighanem a reánk is jellemző Európa-központúság és – valószínűleg – a magasabb rendűnek tekintett modern kultúrában való részvételünk tudata táplálja és eredményezi. Eközben kevesen gondolunk arra, hogy ez a jelenség, ez a magatartás az egykori európai expanzió során alakult ki, és vált sajátos ideológiai tényezővé az ún. civilizációs küldetés, civilizációs politika keretében. Ez az ideológiai mag tovább élt századokon át, és fennmaradt a második világháború után, az új megváltozott viszonyok közepette is. Sőt még erősödött, jóllehet Afrika már „felébredt”, népei alkotmányjogilag függetlenné váltak. Tanúi lehettünk, hogy akkortájt az elnyomó, de a civilizációs küldetést hirdető rendszer képviselői minden korábbinál elszántabban hirdették azokat az értékítéleteket, amelyekkel azt kívánták bizonyítani, hogy az afrikaiak „képtelenek az önálló államalkotásra”.

Ugyanakkor Afrika mindig nyújtott valami „újdonságot”. Az európai művészetek avantgárd és modernista irányzataiban Afrika ábrázoló-művészeti hagyományai fontos szerepet játszottak, bár még ma is nehéz megvonni e hatások mérlegét. Az által, hogy 1960-tól kezdve a felszabadult afrikai országok elfoglalták az őket megillető helyet a világ különféle fórumain, már nem pusztán a művészeti hatás–ellenhatás, esetleg a sznobéria és a divat szűk körére korlátozódik a fekete kontinens kisugárzása. Politikailag, gazdaságilag, kulturálisan és szociológiai vonatkozás-

ban is mind több, mind figyelemreméltóbb jelek érkeztek az elmúlt negyedszázadban Afrika felől. Sajnos az általános mutatók továbbra sem Afrika megerősödéséről és magára találásáról tanúskodtak.

Az Afrika éve utáni másfél évtized (1960–1973/74) különössége ebből a szempontból egy igen elterjedt tévhitben, általános körű illúzióban jelentkezett. Az emberiség többsége abban a tudatban ringatódzott, hogy földünkön fenn lehet tartani egy olyan gazdasági rendszert, amelyben nagyon gazdagok és szegények, fejlettek és nagyon elmaradottak békésen együtt élnek. Hittek abban a téveszmében, hogy a szegény nemzetek utólrérhetik a gazdagokat, anélkül, hogy ez utóbbiak fejlődése lelassulna vagy válságosra fordulna. Felmerült az ún. liberális–humánus világrendszer eszméje, amely a nyugati kultúra győzelmét megoldottnak tekintette, a gyarmatosítás, illetőleg a neokolonializmus gyakorlatát pedig előremutató építő folyamatként értékelte.

A hetvenes évek első felében azonban nyilvánvalóvá lett, hogy lehetőségei tekintetében világunknak nagyon is megvannak a maga határai. 1973/1974 táján a fejlődő országoknak nyújtandó segítség növelése, a mind nyilvánvalóbb égető problémák értelmező feltárása *politikai jelenséggé* vált.

Dramai módon mutatkozott meg tehát az is, hogy Afrika nincs tőlünk olyan messze, mint ahogyan azt korábban gondoltuk. Afrika egyre többet hallat magáról. De üzenetei nem egyszer szélsőségek között mozognak, és ennél fogva nem sokat segítenek a köréje vont misztikus burok eltüntetésében. Eredeti, igazi mivolta továbbra sem könnyen megközelíthető. A konfliktusok fokozódása, a felhalmozódott elmaradottság lényegre utaló jegyei között különös súllyal mutatkoznak meg az *eredetiség*, az *azonosságtudat* hiányai.

Afrika népei beléptek a modernizálódás szférájába, és félő volt, hogy a szakadatlan anyagi, szellemi, nyelvi import teljesen betemeti azokat az eredeti forrásokat, amelyekből erőt merítve, e földrész népei, nemzetei feltámadhatnak, megkeresve–megtalálva saját fejlődési struktúrájukat. De amint utóbb kiderült, ez a külvilág tudatlanságából táplálkozó aggály tévesnek bizonyult, és az afrikai népek kulturális fejlődésében ma már azt tekinthetjük jellemzőnek, hogy megkezdődött a szakítás a visszahúzó múlttal, és kezdetét vette a jövő felé fordulás. Erről az útról nincs visszatérés. A jövő felé forduló Afrika intellektuális képességeinek, szellemi erejének, szükségszerűen átfogó társadalmi méretekben, új formákat kell öltenie.

Miután Afrika követei ritkán jutnak el hozzánk, s itt élő, itt tanuló képviselőik sem igen hallatják a hangjukat, hajlamosak vagyunk valamilyen képzelt jelenséggént kezelni az afrikai problémát. Pedig számos egybehangzó vélemény azt hangsúlyozza – az integrálódás és a kooperáció folyamatait közvetlenül érzékelő nyugati fórumokon hallhatók ilyen megállapítások –, hogy Afrika nagy meglepetést tartogat a világ számára. Bizonyos, hogy az Afrikában, Afrikáért és Afrika körül folytatott harcok egy pillanatra sem szünetelnek, s eközben jelentős lépésekre is sor került. Ilyen volt például legutóbb portugál-Afrika összeomlása. De bármilyen hihetetlennek tűnik, mivelénk ezek az erőteljes elmozdulások sem emelték ki Afrikát a „képzeletbeliségből”.

Joggal és türelmetlenül kérdezhetjük, ha a kézzelfogható, tragédiákkal és vérrel terhes történetek sem voltak elegendők ahhoz, hogy világtudatunkban Afrika „emancipálódjon”, ha tartós forradalmi sem vívták ki a környező világ elkötelezettségre ösztönző tudomásulvételét, vajon minek a segítségével vonulhatna be látóhatárunk mezőjébe, hétköznapi cselekvő tudatunk szférájába, ezernyi szenvedésével és színével? Talán éppen az írott szó hatásaként? Lehetséges De ugyan milyen irodalomra támaszkodva? Mert az irodalomról szólva is kétségeink támadhatnak. Hiszen századunk végéhez közeledve kulturális életünkben az irodalom hadállásai általában meggyöngültek. Felettébb kérdéses tehát, milyen mértékben bizonyulhat „hatékony erőforrásnak” az európai s ekként a magyar köztudatban az ún. afrikai irodalom. Az a szakadék, amelyre az imént már céloztunk, túlzottan mély, s félő, hogy az afrikai irodalom különféle műfajainak hozzánk szórványosan eljutó termékei csupán exkluzív körök élményforrásaivá válnak, mint ahogyan az letűnt korok üzeneteivel is történt. S jóllehet az afrikai irodalom „itt és most” bontakozik ki, mégis furcsa elváltozáson megy keresztül, amíg az európai s főképp a magyar olvasóig eljut. Ti. mire ez az irodalom hozzánk kerül, egyrészt eltörpül. Belőle csupán a jéghegyek csúcsait láthatjuk. De amit a kiadói tevékenység eredményeként kézbe vehetünk, az is tovább csonkul, nevezetesen a közfelfogásból, a tudati hiányosságból eredő érdektelenség miatt. Kiadói politikánkat az elmúlt évtizedekben pedig éppen az vezérelte, hogy bizonyíthassa: Afrika számára nem az éppen hogy fennmaradás, hanem az újjászületés a tét.

Magyarországon, mint ismeretes, különösebb negrofil jelenségről nem beszélhetünk. Közelebb esik az igazsághoz, ha az afrikai szellemi termés iránt itt-ott mégis megnyilatkozó érdeklődést inkább divatjelenségnek tekintjük. Mindenesetre érdekes a kiadói munkát és az olvasói igényt

szembesítenünk. Első látásra a szépirodalom uralja az afrikai szerzők Magyarországon eddig megjelentetett munkáinak összetételét. A tudományos ismeretterjesztő irodalom – aminek a gondozása a Kossuth, ill. a Gondolat Kiadóra hárul – csak szerény hányadot képvisel az Európa és a Magvető Kiadónál megjelentetett könyvekhez és azok össz-terjedelméhez képest. Természetesen nem arról van szó, mintha nem tudnánk: az afrikai szépirodalom a politikai eseményeket és a szociológiai jelenségeket igen érzékenyen visszatükrözi. Nemcsak olyan szerzőknél van ez így, mint Agostinho Neto (*Vérzünk, virágzunk* – válogatott versek, 1980) vagy L. Sédar Senghor (*Elégia a vízhez* – Versek, 1982), akik egy személyben politikai vezetők és költők, hanem szinte valamennyi nálunk megjelent szépirodalmi vagy költői mű esetében. Nincsenek annyian, hogy ne lehetne egykönnyen felsorolni őket. Íme, az elmúlt egy-másfél évtizedben magyarul megjelent jelentősebb regények íróinak a névsora: a dél-afrikai Adnré Brink, Trevor Cope, Nadine Gordimer, Alex La Guma, Peter Abrahams, Albie Sachs, Emmanuel B. Dongala, az elefántcsontparti Ake Loba, Bernad Binlin Dadié, a nigériai Chinua Achebe, Buchi Emecheta, Wole Soyinka, az algériai Mouloud Mammeri, a ghánai Ayi Kwei Armah, a kameruni Ferdinand Oyono, a kenyai James Ngugi, a zimbabwei Charles L. Mungoshi s néhányan még mások.

A szépirodalom gondolat- és élményvilágának politikával való áthatottságára jó példa Dongala *Kezünkben puska, zsebünkben költemény* (1982) c. regénye. Ezzel a címmel a tragikus sorsú Amilcar Cabral, a Zöldfoki-szigetek teoretikus-forradalmára által kimunkált programra felel a zimbabwei író.

Az afrikai irodalom politikával áthatott jellege a nálunk megjelent gyűjteménykötetekkel kétségbevonhatatlanul felerősödik. Ezt a hangvételt, a politika irodalomba hatolását az 1977-ben az Európa Kiadónál megjelent nigériai költők antológiája (*Dobsírató*, Gergely Ágnes fordításai), vagy az 1972-es kiadású *Néger kiáltás* (Simor András szerkesztésében) c. irodalmi és politikai antológia is érzékelteti.

Háttérként mindehhez többek között Bodrogi Tibor munkái nyújtanak átfogó és egyben esztétikailag és történelmileg széles távlatot nyitó képet (*Afrika művészete*, Corvina 1967, *Törzsi művészet*, az I. kötet Afrikáról szóló 159–248. oldala és az ehhez kapcsolódó képanyag, Corvina 1981). A „régí Afrika” intellektuális, művészi, mentalitásbeli értékeire, gazdag sokoldalúságára viszont a Leo Frobenius munkáiból – ugyancsak Bodrogi Tibor szerkesztésében – közreadott két válogatás (*Fekete Dekameron*,

Magyar Helikon, 1974; *Afrikai kultúrák*, Gondolat, 1981), vagy Claudia Zaslavsky: *Afrika számol* (Gondolat, 1984) című kötete világít rá.

Az persze sajátos ellentmondás, hogy a magyar és külhoni szépirodalomban egyaránt kedvelt antológiaforma miért olyan ritka jelenség nálunk éppen az afrikai szerzők vonatkozásában. Hiszen a megismertetésre érdemes, de ismeretlenségbe vesző afrikai írók magas száma és nagyarányú nemzetiségi megoszlása a kiadásnak éppen ezt a formáját indokolná.

Az előbbieken tárgyalt, politikával áthatott és a szociológiai jelenségekre érzékeny szépirodalom fordítottja, az esszé jellegű vagy szépirói módon feldolgozott politikai ismeretterjesztés, amely szintén jellemző az afrikai szerzők jelentős hányadára. A súlyos mondanivalót tartalmazó mű, Cléophas Kamitatu visszaemlékezése (*A nagy szemfényvesztés*, Kossuth, 1978) és a Paul Bernetel tollából származó, mementónak szánt írás (*Soweto, A fekete pokol*, Kossuth, 1978) a politikai ismeretterjesztés legnemesebb hagyományait követik, de ezekben a kötetekben ugyanakkor irodalmi értékű írásokra lelünk.

A Magyarországon kiadott afrikai tárgyú könyvek között a merőben politikai–elméleti tárgyú kötetek száma a legcsekélyebb. Így ezen a téren tárul eléink Afrikáról a legszűkebb spektrum. Az MPLA első kongresszusának anyagát, a Anton Lerumo tollából származó kitűnő párttörténetet (*A Dél-Afrikai Kommunista Párt története 1921–1971*, Kossuth 1977), vagy újabban Basil Davidson történeti művét (*Gerillaháborúk Afrikában*, Kossuth, 1984) mindenképpen ki kellett adni magyarul, hogy megismerhessük az afrikaiak felszabadító harcainak történeti–politikai menetét, jellegét és céljait. Az utóbbi évtizedekben Afrika azonban nagyon sok eklektikus, első látásra különös jelenség felbukkanásának, sajátos politikai, szellemi mozgalom és szervezet létrejöttének a színtere. A minderről hírt adó művek közül – tervszerű, megfontolt szelekció alapján – helyes lenne magyarul is néhányat kiadni, hogy Afrika-képünk, a világ forradalmi változásairól nálunk kialakult közfelfogás időszerűbb legyen.

Ebben a tekintetben elég a négritude-re, az autenticitás kérdésére vagy az ujamaa-elméletre, valamint az ezekhez kapcsolódó politikai–kulturális törekvések példáira utalnunk, amelyekből vajmi keveset ismer a magyar olvasó. Nem beszélve az afrikai kultúra olyan szférájáról, mint a vallás, pontosabban a vallások és a társadalom kapcsolata. És – eltekintve az Európa Kiadó „népek meséi” sorozatában megbújó egy-egy kötettől vagy az említett Frobenius-kötetektől – hol maradnak az afrikai meseirodalom, az epika, a legendák és mítoszok mehökkentően szép darabjai? Mindezek-

ről többet és jobban kell tudnunk, ha a Fekete-kontinensről teljesebb világképet akarunk nyerni.

Az Afrikából időnként hozzánk érkező tragikus hírek, homályos háttérű események és a nemzetközi viszonyok alakulására gyakorolt hatásuk sokkal érthetőbbé válhatnának számunkra, ha jóval szélesebb spektrumban kapott információk birtokában lennénk. Az Európa Kiadó által 1983-ban publikált *Szungyata az Oroszlán fia* című manding hősének talán az első olyan reményt keltő jel, mely már az általunk hiányolt szélesebb körű kulturális tájékoztatás irányába mutat.

A magyarul megjelenő afrikai szerzők többségéről elmondható, hogy lefordított műveik akár irodalmi, akár szakmai téren, maradandó értékűek. A kiadványok példányszáma viszont meglepő módon felettébb rapszodikusnak alakul. Feltűnő az is, hogy a dél-afrikai szerzők mellett más nemzetek képviselői alig szerepelnek tartósan a hazai könyvkiadásban. Más nagy afrikai irodalmak egyáltalán nem kerülnek el hozzánk vagy méltatlanul kevés lehetőséget kapnak a magyar nyelvű bemutatkozáshoz. Ilyen például Achebe, Soyinka, Buchi Emecheta magyar kiadásai ellenére – a nigériai, másrészt a francia nyelvű területekről a szenegáli, a kameruni vagy zairei irodalom, amelyek külön-külön önmagukban is tagolt és számos kiadásra méltó művet felmutató „nemzeti” irodalmak.

Az olvasói igény felől közelítve a kérdést, kétségtelenül állandó élénk érdeklődés tapasztalható az útleírások iránt. Természetesnek tűnik ma már, hogy az úti beszámolók többsége Európán kívüli régiókat érint. Afrika az egyik legkeresettebb ezek között. Sajátos és elgondolkodtató, hogy a helyi afrikai „közvetítők” e tekintetben háttérbe szorulnak. Ennek egyik oka bizonyosan abban rejlik, hogy az útleírás elsősorban a kívülről beható megfigyelő „kalandja”. Hiszen Illyés *Puszták népe* is a Párizsból visszatért európai szemhatáru „hazautazó” benyomásait tolmácsolja, nem tagadva hogy egyik irodalmi példaképe ennek megírásában éppen André Gide *Kongói utazása*. Afrikai szerző művét kézbe véve, az utazási könyvek kedvelője alighanem kevésbé számíthat rá, hogy kalandban lesz része.

Az elmúlt másfél évtizedben számos magyar és külföldi (utazó vagy „külszolgálatos”) tollából született útikönyv jelent meg, amelyek az adott szerzők szakmai szűrőjén keresztül (földrajzkutató, sebész, újságíró, vadász, közgazdász, mérnök) e földrész világának különféle szegumentumait tárják az olvasók elé. Úgy tűnik, az utazási irodalom e mindmáig élő nagy népszerűsége híd lehet az afrikai kultúrák mélyebb megismertetése felé vezető úton.

Továbbtagolva az olvasói igény oldaláról felvázolt képet, voltaképpen a különféle rétegeknek szóló kiadói tevékenység szemtanúi szeretnénk lenni, gondolva például külön-külön a gyermekek, a serdülő kornak s az érettebb ifjúság igényeire, és sorolhatnánk tovább a potenciális érdeklődők különböző csoportjait egészen a sajátos, bár igen szűk negrofil körökig.

Amikor a magyar olvasóközönség afrikai tájékozottságának a javításáról elmélkedünk, s egyfelől a közönség rétegei, másfelől az afrikai szerzők munkáinak szükséges találkozásáról lejtünk szót, természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a gazdasági szempontot sem, ami a felmerülő kockázati elemre, a valóban jó művek kiválogatására és egyúttal adott esetben az elkerülhetetlen vállalkozói bátorságra egyaránt vonatkozik. Meg kell azonban említenünk, hogy ez az irodalom a nyugati piacon kiugró sikereket ért el, s így – a nagyon nagy népszerűsége szert tett közép- és dél-amerikai írók mellett is – igen valószínű, hogy kellő kiadói politikára és propagandára támaszkodva, az afrikai tájékozódást szolgáló művek nálunk is megtennék a maguk hatását. Természetesen egyáltalán nem gondolunk egyszerű utánzásra. Az érdeklődés kiterjesztése után vagy azzal párhuzamosan sort kellene keríteni többek között a nyugati piacon elhanyagolt, de valódi értéket képviselő helyi szerzők munkáira is.

Úgy tűnik, az afrikai piac egyes szektorainak –ezen belül a könyvpiacnak – feltárására alkalmas erők, ha nem is kimondottan ilyenén céllal, de bizonyos értelemben mégis kezdenek megszerveződni. Ezt említve az ELTE égisze alatt immár negyedik éve működő Afrika Kutatási Programra gondolunk, amelynek résztvevői, próbálkozásaikkal rokonszenvező megfigyelőik barátaik tudják, hogy e kör tevékenysége során létrejött élő nemzetközi kapcsolatok jelentős segítséget adhatnak az ilyen irányú vállalkozás megkezdéséhez.

Az ilyen és hasonló vállalkozásokra annál inkább szükség van, hiszen a technikai fejlődés összezsugorította a földet, s ebben az egymáshoz közelebb került nagy bolygó méretű közösségben élve még inkább szükségünk van arra, hogy tájékozottak legyünk az egész emberiség sorsára kiható jelentősebb politikai, társadalmi, kulturális folyamatokat, elmozdulásokat illetően. Afrika mélyebb megismerése – úgy véljük – nem, csak „holt ismeretet”, „műveltségi többletet” eredményezne, hanem a társadalmi viszonyok, a kultúra vagy az erkölcsi közgondolkodás szempontjából egyaránt fontos szerepet játszó világkép kiszélesítésében is jelentős szerepet játszana. Élnünk kellene ezzel a lehetőséggel.

LUBAFÖLDI SZÓBELI IRODALOM

William Frederick Padwich Burton

A közelmúltig Kongó őslakói nem ismerték az írást és a könyveket. Még napjainkban is könyveik zömét európai közvetítéssel kapják. Nem csoda tehát, hogy ezek nem a legjobb és legtisztább törzsi, nemzetiségi nyelveken íródtak. Az a nyelvész hallgató, aki az autentikus kifejezéseket akarja megismerni klasszikus példákat máshonnan, főként a szóbeli irodalomból tanulhat.

A hagyományos beszéd különböző kategóriái:

A bölcs mondásokat, leírásokat, dalokat, melyek képzeletüket uralták, és gyakran ismételt mondatokká merevedtek, nagyjából a következő csoportokba sorolhatjuk:

a) amelyeket elbeszélnek vagy elszavalnak

Kubang a manga: Főleg a múltbeli történelemből felelevenített történeteket adnak elő. Ez általában bizonyos balute-ok kiváltsága, feladata (az emlékezés emberei), akik gyakran elmondják helyi eredetűk, háborúik stb. történetét. Egy óránál hosszabb ideig tart, amíg szó szerint elmondják a teljes repertoárjukat.

Kufumika mfumo: Tanmesék, példázatok, állatmesék elmondása. Ez gyakran, bár nem kizárólagosan a bamfumu, egy bizonyos tanácsadó hatáskörébe tartozik.

Kuela nkindji, kuela miele: közmondásokat, bölcs mondásokat elmondani Leggyakrabban törvényhozáskor, falusi gyülekezetekben lehet ilyeneket hallani, bár néhány beavatott szinte állandóan és kizárólag ilyen rejtjeles, titokzatos nyelven beszél. Amit mondanak, az a be nem avatottak számára képtelenségnek tűnik.

Kutyintyika ntyintyi: Találós kérdéseket feladni.

Kudyingila madyingi: életelveket, viselkedésre vonatkozó szabályokat átadni.

Kulaa milao: Általános jellegű utasításokat és parancsokat adni. Hallottuk a ceremóniamestert, aki parancsokat osztott (irányelveket jelölt ki a

nagy vadászat előtt. Az utóbbi húsz évben ez a szöveg mit sem változott. Azt mondták, hogy apáik idejében is ezek voltak a szabályok.

Kudyumuna bidyimu: Oltalmazó és figyelmeztető utasításokat adni a veszélyes állatokra és mérgekre vonatkozóan.

Kutota mitoto: Megtanítani a házasság, titoknokság, törzsfőnökség szabályaira azokat, akiknek vezetésével egy csoport a régi szálláshelyéről újra költözik.

Kukunbakanya lulumbi: Elhadarni egy hely földrajzi leírását a hely nevének említése után.

Kusasula: Képszerű kifejezéssel vagy egy mondattal megtoldani valaminek a nevét.

b) Amit énekben mondanak el:

Kwimba nyimbo: Bármilyenfajta éneket elénekelni, lehet az az asszonyok dala, csónakban énekelt utazási dal, lisztőrlés közben énekelt dal, alkalmi dal, mely a hírek legfontosabb információelemeit tartalmazza.

Kwana nano: Állattörténetek, a mfumo dalbeli megfelelői. Fiatal nők bájos történeteket adnak elő. Egyikük elmondja a téma egy részét, aztán a többiek néhány sornyi dallal egészítik ki ezt. Egy hosszabb történet elmondása eltart negyven percig is. A hallgatóság a megfelelő részeknél rövid dalocskákat, összesen húszat énekel el.

Ngwaya: táncdalok

Mbwela: Dobszóval kísért vadászdalok.

Kukila lukilo: Kórusban énekelni. Fiatal asszonyok csoportja gyakran összeül puszta kedvtelésből, esti éneklésre. A lukilo tilos gyász idején a faluban.

A fentebbi osztályozás csak általános jellegű, mert ezek az elkülönített kategóriák sok esetben összemosódnak.

LULUMBI: FŐLEG A. HELYNEVEK LEÍRÁSÁRA HSZNÁLJÁK

A lulumbi ilumo lwetu jelentése: általunk készített földrajzi leírás. A mondat azt is jelenti, hogy: „Mi ugyanazon városbeliek vagyunk.” A lulumbi-ban általában kiemelik a hely legfontosabb, megkülönböztető jegyeit, pl.:

Mwanza lulu tele biya. Luboko kwakata Kilenge. Kulu kwakela Kanshimba. (A Mwanza hegy terebélyes, a Kilenge-ig terjed. A hegy lába a Kanshimba-nál van.)

Mwenze wasono yabomo. Kakungwa wadima dyakubumba. (Két közeli folyóról mondják: a Mwezze-ből való a zsúpna való fű, a Kakungwa-ból az edénykészítéshez szükséges agyag.)

Ilyen kétsorosokat emberek ezrei tudnak. Az igazság az, hogy nemcsak minden falunak, dombnak és pataknak, hanem minden erdőfoltnak, kőhalomnak és dombocskának van ilyen neve és leírása. A lulumbi használat mindennapi dolog. Szinte ösztönösen mondani kezdik, amint egy helynév szóba kerül.

Bizonyos esetben csak arra való, hogy közeli helyneveket összekapcsolnak a segítségével, pl. Waba-kasebansamba neKakaya ne-Kitwa-Ilunga Mukala: ez három, egy törzshöz tartozó falu neve. Az esetek felében az egyik falu nevének megemlítése az egész lulumbi elmondását eredményezi.

A nevek gyakran leíró jellegűek. Mwinetwitendele mpole. Tudi baKabeya neKinyuwamakanga, menokondo kwinyunga. A Kabeya és a Kinyuwa két patak. Kwitendela mpole azt jelenti: hajat vágni. E névvel kopár, fátlan hegyet illetnek. Ez találó elnevezés azzal a kifejezéssel együtt, hogy a „mikondo fák integetnek a völgyben”. A teljes lulumbi jelentése ezek szerint: A” kopasz tetejű hegy, ahonnan azok a patakok erednek, és a mikondo fák integetnek.”

Néhány jelzőjük dicsekvést és fenyegetést jelent. Nyilvánvaló, hogy az ellenségnek szólnak.

Lombakankungwa ko bavwala bitungu. (Lombakankungwa, ahol felveszik a harci díszeket. A szarvas bagoly tollait csak háborúban viselik, kitungunsengo (jelentése: csak háborúban viseli).

Tuba-Katanta, mwine-Katengwe neKimisundu, Kamba neNkonji. Fumbwe ufita kaswe muketo. Obamwashile walenga lunwa. (A Tuba és négy patakja. Egy fekete prém antilop, melyet nem lehet egy nyíllal leteríteni. Amikor rálőnek nagy lármát csap.) A Tubát itt egy öreg antilop bikához hasonlítják, mely általában szívós és támadásra kész. Senkinek nem jut eszébe, hogy az öreg antilop-bika húsból vigyen ajándékot a törzsfőnöknek. Megdorgálnák és rendre utasítanák azért, hogy a viszálykodást és halált akarja a király körülzárt területére bevinni.

Néha a történelem neves eseménye a lulumbi témája. Egyszer egy vaddisznót Kabaiwe-nál többször meglőttek mérgezett nyíllal, de az állat mégis évekig sikeresen kitért a vadászok elől. A történet sokéves, de még ma is azt mondják: Kibaye neKabaiwe mwatandile ngulube bulembe (Kibaye és Kabaiwe, ahol a vaddisznó megmenekült a mérgezett nyíltól.)

Még fontosabb gyümölcsfáknak is van egyedi nevük és lulumbi-uk: különösen a vad olajfák esetében igaz ez, melyek hatalmas méretekre nőnek, és ugyancsak óriási gyümölcs hozamuk van. Munshi Kivunda neKitanda, Kangulube neKayembe. A folyó mellett lefelé haladva van a fentebb említett négy fa. Az olajfák lényegesen különböznek egymástól gyümölcsük zamatában, így mindegyiket ismerik. A helybéli fákról ezt mondják: Kilengalele nembwala. Kimatama nelulundu. Kangulungu nenkunde. A Kilengalele gyümölcsét legjobb édes krumplival enni, a Kimatama-ét maniókával, a Kangulungu-ét babbal.

KUSASULA: Emberek és dolgok leírása.

A földrajzi jellegzetességeket csiszolt kifejezésekkel illetik, ugyanúgy járnak el személyek, fák, állatok esetében is. Rájuk illő kétsorosokat is költöttek. A helyi földrajzi jellegzetességekre vonatkozókat a távolabb élők nem mindig ismerik, de az emberek, állatok leírását igen, még hozzá változatlan formában. Ezek a mondások ugyanúgy hangzanak el az ország egyik szegletében, mint a másikban.

Fákról: Impinyi idiko. Kitumbile mulolo. (Sok irányt jelző fa van – az erdő fái között –, de a leghíresebb a vaníliás alma.) A fa nem törik egykönnyen, ezért szeretik balta- és kapanyélnak használni.

(Danjie walubangatini Danjie, a madarak gyülekezőhelye.) Egyike azoknak a fáknak, amelyből madárlépet vonnak ki. Az ember szívesen ízlelgeti a Tubangatoni szót, ezt a képszerű kifejezést. „Régóta gyülekezőhelye a pici madaraknak”. Umbanga mukomo. Utyumana tusolwa. (Umbanga, az erős eltöri a fejszéket.)

Nyandwe namakala momu, nakoshya bilonda (Nyandwe száraz faszénnel hevítik a vasat). A Nyandwe-t a kovácsok szívesen használják kohóikban és kovácsműhelyeikben.

Állatokról: Kinswi mukonge, mwandji mwaMbayo, wakadila muntanda.

Zöld papagáj, Mabayo gyermeke, nem énekel erdőben. Amikor az ember a dalát hallja, biztos lehet benne, hogy emberek közelébe ért. A zöld papagáj korpával és olajbogyóval táplálkozik. Hangja jelzi, hogy a falu nincs messze.

Nge kalandala mabo (Leopárd, a pajzsok mögé kúszó), arra utal, hogy a leopárd fürgén támad.

Ntambo Kibwende kadiladila. Adile udya. (A kibwende oroszlán semmiért nem ordít. Akkor üvölt, amikor felfal valamit. A kibwende a ntambo oroszlán nevéhez a biztonság kedvéért hozzáadott név. A veszélyes állatok közelében az embernek nem szabad a nevüket kiejteni, mert

meghallják és előjönnek. Meggondolatlanak tartják az embert, ha a kenuban krokodilokról beszél. Az erdőben ugyanígy nem lehet a ntamboról beszélni. Csak róla, „akit félni kell”, vagy a kibwende-ről.

Egy másik, leíró jellegű, oroszlánról szóló sorpár: Kalongo wafwilwa shandji, Kekudi mwan’ amuntu anange. (Kalongo megfosztott bennünket az apjától. Az emberek fiai ne menjenek sétálni. Más szavakkal: a Kalongo tombol, maradjatok sátraitokban. Az istent sokféleképpen írják le, néhány közülük arra utal, hogy figyelemre méltó tudásuk volt jellemző tulajdonságairól. Ismereteik a hittérítők érkezésénél jóval korábbi eredetűek. Shakapanga, wakupanga nekupangulula (A teremtés atyja, aki terem és újraalkot.)

Leza waba Kibuntubuntu, Wapele nebapityeshinda (Isten, a szétosztó, a nagy Adó, aki még az úton haladó idegeneknek is ad.)

Vidye kamonwe meso, longa naMwimuka kyo nswa. (A szemnek láthatatlan szellem, különben elmondanám neki, amit akarok. Kongolo Mwine-bisaka. Katende Mwine-dyulu (a szivárvány, a föld ura, a békés, egyetlen ura az égnek.)

Bisaka szó szerint: a fajok, törzsek.

Bundangulu, Wabunda, netupatapata netwana twangulu (A hegyek felhalmozója, a dombocskákat és földhalmokat is ő hozta létre.)

Kimonyamalwa (a nagy szenvedő)

Minden felnőtt személy nevéhez társul egy úgynevezett Kasasula, ragadványnév, ezen a néven hívják a dobbal. Sok embert hívnak Shimbi-nek, de ha valakit Shimbi wakumwayamwaya, mwaya mulmlu nemwaya mudibeve-nek hívnak, ez megkülönbözteti őt.

„Ő a mwaya fák közelében él, melyek közül néhány keserű, néhány ehető.”

Régebben hallani lehetett olyan emberekről, akik azzal szórakoztak éjszakákon át, hogy nevüket és származásuk történetét dobolták, kopogták éjszaka. Mostanában, úgy tűnik, ez a szokás kihalt. Pl. Nem tudod, ki vagyok? Mudyavita, Mwan’ aKajingu Mukutuminda shadjyampupo, mpupo yonso imyanuke vagyok, a hadsereg vezetője, Kajingu fia, a tornádóé, minden balszerencse atyja, melyekhez mérten minden egyéb gyerekjáték.

Az év hónapjait a következőképpen írják le: Kaswamanga mukulu wamakweji. Október, a hónapok atyja. Természetesnek tűnik a hónapokat az esős idő kezdetétől számolni. Kuswa mukata.

A nagy, fehér hangyák ideje. Kuswa kwamvula, Kiongwe kyamulanga.

„Ha november nedves, december száraz lesz.” December, az áruló becsapja a földművest,” mert, ha szép idő ígérkezik, lesni fog, de ha borult az ég, az eső gyakran elmarad.

„Január, a ködös hónap éhséggel ébreszti a földművest. Csak aki elég élelmet tud vásárolni, annak van elég ennivalója.”

Paji Mitobo. Február: Vezérhangyák. Gázlók a vízben.

Wakutobotoba nemema nempaji. Gázlók a vízben és vezérhangyák.

Salala Lenge. Március, az áradás hava, az év legcsapadékosabb hónapja. A babot elültették. Kitépjük a gyomot, és a földet elmorzsoljuk.

Tupopo-Ndolo, walujikamashinda. Umba walupupakanya biombo.

Április az ösvények elrejtője. Umba, aki a fűvel bolondozik. Az Umba szellemétől áthatott varázslópapok gyakran mondják, hogy csak a szabadban tudnak kinyilatkoztatni. Szokásuk belekapaszkodni a fűbe, miatt az isteni varázs hat rájuk.

Áprilisban hoz a fű magokat, súlyuk alatt a fűszálak eltörnek, és öszszegubancolódnak az ösvény fölött.

Kashikonkendya Kilemba. Mashika mfwile nzala mfva. Május a „kis hideg hónapja. Meghalok a hidegtől és az éhségtől.” A kafir gabonát és egyéb gabonaféléket még nem aratták le. Májust még Mukalo wabubidi, mukendya kishypo mukalo waboyu-nak is hívják: A kettős határ, a száraz évszak hírnöke és a nedves évszak határa.

Nshiko mukata, upwa nzala kapu mashika. Június, a nagy hideg ideje, bár az éhezésnek – a befejezett aratásnak köszönhetően – vége, a hideg még mindig tart.”

Kainyainya makumbi, nkungwa mishimpo. Július, a „felhős hónap, amikor a dobverők a mukungwa fán vannak.” Ez arra utal, hogy a magházak úgy lógnak ezekről a fákról, mint a dobverők, amikor a gyapjúszerű felhők megjelennek. Ezek különös jelentéssel bírnak a luba számára, a pálmák és más fák átültetésének szükségességére, időszerűségére utalnak.

Mwinya mukata mvula kalungelunge. „Erős napfény közeledő esőkel.” Az ember az első dörgéseket augusztusban hallja.

Mbula muswa, a névtelen hónap augusztus és szeptember között, mivel a lubák a Gergely naptár helyett holdhónapokban számolnak, és így az évnek tizenhárom hónapja van. A két szó azt jelenti, hogy kevés fehér hangya él ebben a hónapban.

Kulungwe, lumijyangalaba. Szeptember. Amikor a Lubala folyó kiszárad. A folyó szintje az esőzések ideje előtt a legalacsonyabb.

Az ilyen leírások segítségével a luba gyerekek felbecsülhetetlen mennyiségű természettudományos ismeret birtokába jutnak, és ez a tudás olyan könnyen felidézhető számukra, mint az angol gyerekeknek a közismert gyerekdalok.

(Ford.: Biernaczky Szilárd)

(az eredeti közlés adatai: BURTON, W. F. P.: 1943, Oral Literature of Lubaland, *African Studies*, 2, 2, 93–96. old.)

HOGYAN GYŰJTŚÜNK**HOGYAN GYŰJTŚÜNK
HAZÁNKBAN TARTÓZKODÓ AFRIKAI AKTÓL?***
(előzetes tájékoztatás)

Katona Imre

Általános gyűjtési szempontok:

1./ Bárki lehet néprajzi gyűjtő, aki e tudományról és Afrika népeiről alapvető, rendszeres tájékozottsággal rendelkezik, él benne a gyűjtőszenvédey és ez emberismerettel, szívóssággal párosul. A kibontakozó gyűjtőmunka elősegítésére a közeli jövőben rövid afrikanisztikai bibliográfia és részletes gyűjtési útmutató készül.

2./ Vének volna kihasználatlanul hagyni azt a lehetőséget, hogy hazánkban afrikai diákok tanulnak, illetve szakemberek tartózkodnak. Ismeretesekek a nyelvészek hadifoglyoktól való gyűjtései, valamint a népzene kutatók görög emigránsoktól fölvevett folklór anyagai.

3./ Az afrikai származásúak többsége minden bizorrral alkalmas informátor, adatközlő, különösen azok, akik 1–2 éve hazánkban tartózkodnak, már van összehasonlítás alapjuk tudnak magyarul és nem tartoznak még az ún. kifutó évfolyamokhoz.

4./ Lehetőség szerint több személyt faggassunk egyszerre ez nemcsak lélektani és nyelvi szempontból fontos, hanem abban a tekintetben is hogy az énekek, szokások, rítusok stb. általában közösségi jellegűek. A kis csoport lehetőleg teljesen homogén legyen és szükség esetén a tolmácsolás is legfeljebb egyszeres áttételű, különben a válaszok eltorzulhatnak.

5./ A közlő személyeket pontosan el kell helyezni, ha nem is rögtön kérdezzük rá (mert ez feszültté teheti a légkört), de mindenképpen tudjuk meg a következő személyi adatokat: a közlő neve, neme (ti. utólag nem

* Az összeállítás előzőleg már hozzáférhető volt az *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről* házi sokszorosítású sorozat 53–54–55–56. számú egyesített füzetében (4 + 13 + 10 + 3 old.) (Az 55. számú, amely itt nem szerepel: B. Sz.: *Kísérlet az afrikai folklór-szöveg és folklórzene témakörébe vágó publikációk komplex bibliográfiai feldolgozására*, 1–10. old.)

biztos, hogy a név alapján el tudjuk dönteni), életkora, vallása, nyelve, etnikai hovatartozása, állampolgársága, foglalkozása, címe (erre a későbbiek miatt van szükség), esetleg egyéb adatai is (hazájában helyet, munkakört, vallást stb. változtatott-e, mióta van nálunk, stb.).

6./ Jó, ha a gyűjtő beszéli, illetve ismeri azt a nyelvet, melyen a közlés folyik, ennek híján a szöveget (magyar, legjobb esetben nemzetközi) fonetikával – magnón kívül is! – rögzíteni kell, és ebben a közlők azon frissiben még személyesen is tudnak segíteni.

7./ Kedvező esetben afrikai barátainkat képezzük ki gyűjtőknek, akik e munkát akár már itt is elkezdhetik, otthon pedig folytathatják.

Hogyan gyűjtünk afrikaiaktól?

Rövid gyűjtési útmutató

1./ Minden kérdőív első lépés csupán, a továbbhaladást a mindenkori konkrét lehetőségek szabják meg; az útmutató a cselekvések vezérfonala.

2./ Legegyszerűbb az emberélet menetéből kiindulni: születés, családba befogadás, névadás, avatás, párválasztás, házasság, korosztályok, titkos társaságok és egyéb társulások szerveződése, végezetül a halál szokásköre, rítusai, hiedelmei, énekei, tárgyai és művészeti ábrázolásai a legalkalmasabbak a kérdésre. (Férfiaktól persze ne nagyon várjunk bölcsődalt, siratóéneket, annál inkább az avatás szokás-, hiedelemkörének ismeretét és viszont.)

3./ A következő lépcsőfok lehet a nemek és korcsoportok szerinti munkamegosztás: halászat, vadászat, gyűjtögetés, állattartás, földművesség, kéziipar stb. teendőinek kis-társadalmi megosztása, a munkába való beletanulás, ennek ünnepélyes aktusai (vadászavatás stb.) ünnepi termékenység- és egyéb rítusok, tárgyi kellékeik, a hozzájuk fűződő hiedelmek stb.

4./ Keretül kínálkozik az év menete is, tehát a napfordulókhoz, illetve az esős–száraz szakaszokhoz fűződő ünnepek, szokásaik, hiedelmeik stb., ezek azonban részben a természetszemlélettel, részben pedig a lélekhittel szoktak összefonódni. (Ld. alább!)

5./ Népi természetszemlélet: Nap, Hold, csillagok, eső, szél, szivárvány, földrengés stb. szemlélete, (eredet)-magyarázata, a Föld és az élet keletkezésének mítoszai, az ember és vívmányainak /tűz, eszközök

stb.) eredetmondái kultúrhéroszok és egyéb emberfeletti lények hiedelem- és mondanaköre; totemizmus és tabu.

6./ Lélekhit, világ és másvilág, halál és halhatatlanság, természetfeletti lények (szellemvilág, kialakuló istenfigurák), a helyi pantheon, vagyis szellemrendszer (munkamegosztásuk, tiszteletük stb.)

7./ Közvetítők: varázslók, gyógyítók, kiemelkedő hőségnek- és mesemondók, szertartásmesterek, előénekesek, előtáncosok, papok stb.

8./ Lírai elő-formák (munka-, bölcső-, játék-, avatási, lakodalmi, szerelmi, harci, vadász-, és egyéb dalok), rítusénekek, rítusok és mítoszaik, prózai epika (trufák, mesék, legendák, mítoszok stb.) szólások, találósok, ének, zene, hangszerek, táncok (összefüggésben az említett szertartásokkal!).

9./ Gyógyítók, boszorkányok, állatalakú szellemek, mítoszaik.

10./ Nők – férfiak, gyermekek – öregek a kis közösségben, családformák, a nagycsalád – nemzetség – törzs megmaradt emlékei, korosztály- és egyéb (félkatonai) szervezetek, titkos társaságok, faluközösségek; beitolódás a mai államalakulatokba, jogi népszokások, állam és népi jog.

11./ Irodalom és folklór, a rádió, tv, iskola, színház stb. neofolklorizmusa, népi együttesek, stb.

12./ Minden egyes gyűjtött jelenségét az illető nyelven meg kell határozni (pl. az említett tánc helyi neve stb.), európai szakirodalmi megfelelőt kell hozzá keresni! Minden jelenség korát, szerepét, helyét, időpontját stb. rögzíteni kell (pl. az elhangzott mese itthoni időpontja, funkciója stb.), általában minden adatot helyezzünk el egységes és a valóságnak megfelelő összefüggésrendszerben.

13./ Fel kell tüntetni a gyűjtő nevét, a gyűjtés helyét és idejét.

14./ Szóban, képben és (zenei) hangban is, – a jelenségtől függően – esetenként (pl. a hangszerek stb.) tárgyi valóságában is össze kell gyűjtenünk az afrikai kultúra emlékeit.

15./ A továbblépés: a gyűjtött anyag szakszerű adattárolása (cédulákon, hang-, kép- és egyéb archívumokban), mely után bármely jelenség bárki által bármikor újra megtalálható, azonosítható, összefüggésében elhelyezhető és az élet megfelelő alkalmaira rekonstruálható.

16./ Mindezek után kezdődhet a tudományos feldolgozás, ezt követően a népszerűsítő-oktatási-szórakoztató-művészi és egyéb célú felhasználás is

17./pótlás/ Adott esetekben (pl. orvostanhallgatók körében) a gyűjtés kiterjedhet a népi gyógyítás körére; művészeti érdeklődésű hallgatók kö-

zött pedig a népzene, népi díszítőművészet stb. jelenségeinek regisztrálására is, mindehhez további speciális kérdőívek kellenek.

Végső célunk: Afrika népei jelen folklórjának tudományos feltárása.

Budapest, 1982. január 10.

összeállította:

Dr. Katona Imre docens

ELTE BTK

Folklore Tanszék

HOGYAN GYŰJTSÜNK FOLKLÓRT A HAZÁNKBAN TARTÓZKODÓ AFRIKAIAKTÓL?

Biernaczky Szilárd

A klasszikus kutatásból ismert gyűjtési helyzetek és eredmények könnyen meggyőzhetnek bennünket arról, hogy a folklórkutatásban helye van az olyan típusú adatelvévő munkának, amikor a folklórkutató nem a lakhelyén keresi fel informátorait, hanem eredeti lakhelyükről munkavállalás, továbbtanulás vagy egyéb ok folytán városba, sőt más országba került személyek közül választja ki adatközlőit. (Meggyőzhet e kutatási forma létjogosultságáról egy modern afrikai kísérlet is. A Kenyában élő és a Nairobi egyetemen tanító, de ugandai *acsoli* származású író, költő és irodalmár, Taban Lo Liyong külön kötetben adta közre az egyetemi diákjaitól gyűjtött folklóranyagot: *Popular Culture of East Africa; Oral Literature*, 1972, Nairobi, Longman Nairobi, 158 old.)

Az ilyen típusú gyűjtőmunka, ha nem is egyenértékű a terepen végzett adatrögzítéssel, sok esetben hasznos adalékokkal szolgálhat. Különösen akkor jelent nagy segítséget, ha – mint esetünkben – a terepre eljutás számos akadályba ütközik. A nem eredeti környezetben végzett gyűjtés – joggal állíthatjuk – a terepen végzett tevékenységnél is gondosabb előkészítést kíván meg. Hiszen a hibák, torzítások, elnézések, félreszaladások lehetősége erősen megnő. A következőkben tehát éppen azokat a különleges gyűjtési, adatrögzítési, illetve átírási problémákat, másrészt megoldási lehetőségeket igyekszünk sorra venni, amelyek nem pusztán a város és falu közötti, hanem az országhatárok, kultúrák és nyelvek különbözőségéből fakadó távolságokat is magukba foglalják, utóbbiak ezeknek az áthidalását elősegíthetik.

Mielőtt azonban a munka gyakorlati kérdéseit felvethetnénk, fel kell tennünk azt a kérdést is: mire jó a nem terepen végzett folklór-gyűjtőmunka valójában. Erre az afrikai folklórkutatás mai állása szerint a következőket sorolhatjuk fel:

a/ mindenekelőtt igen hasznos felkészülési lehetőség (elsősorban a kezdő kutatók részére) később megvalósítandó utakhoz, hiszen a nyelvi és kulturális ismeretekben az érintkezés szintjén jelentősen előrehaladtunk;

b/ a gyűjtött anyag kiegészítő adalékul szolgálhat olyan népek, etnikumok esetében, akiktől már a múltban bőségesen gyűjtöttek folklórt. (Ebben az esetben különös jelentősége van annak, hogy ismerjük a korábban gyűjtött anyagokat, mivel valójában csak így van mód részint komparatistikai céllal azonos típusú példákat, műfajokat gyűjteni, másrészt a még hiányzó típusokból, műfajokból szövegeket rögzíteni. Az előkészítés módjáról a későbbiekben szólunk.)

c/ egyes különleges vagy szerencsés esetekben olyan gyűjtéseket is készíthetünk, amelyek fehér foltokat töltenek be (folklorisztikailag feltérképezetlen etnikumok esetében), vagy hiányzó, ismeretlen műfajok „fel-fedezését” eredményezik (a hagyományos etnológia vagy a napjainkban kibontakozó „bennszülött” afrikai kutatások következtelenségeiből fakadóan).

A nem terepen végzett gyűjtőmunkával kapcsolatban előzetesen két alapvető problémát emelünk ki. Az egyik kétségkívül a gyűjtés sajátos helyzetéből fakad. Ugyanis mivel az ilyen gyűjtések esetén nincs módunk az eredeti terepen, eredeti környezetben és benyomások alapján ellenőrizni adatainkat, a külföldre kerültek folklór adatközlőként való felhasználásakor fokozottan törekednünk kell valamennyi „háttér információ” megszerzésére. Tehát egy dalhoz nemcsak valamennyi szavának, kifejezésének magyarázata, hanem pl. a szövegben szereplő „helyzet” hátterétől egészen az adott dal műfajának előadásmódjáig, társadalmi szerepéig „le kell ásnunk”, persze ha erre a megváltozott körülmények között mód nyílik. A másik – talán még ennél is bonyolultabb – kérdés: az eredeti környezet hiányából fakadó torzítások, módosulások (pl. a meséből hiányzanak a dalbetétek, mert nincs hallgatóságból alakult kórus, a dal kórus híján csak egy szólamban, kíséret híján szólal meg társak nélkül stb.). Megjegyezzük egyébként, hogy egy sor műfaj valójában gyűjthetetlen nem eredeti környezetben.

A következőkben tehát igyekszünk sorra venni azokat a gondokat, amelyek e sajátos gyűjtőmunka körülményeiből fakadnak.

1. AZ ADATKÖZLŐK KIVÁLASZTÁSA

a/ A hazánkban tartózkodó afrikaiak közül kétségkívül elsősorban azok közelíthetők meg folklór adatközlőként, akik valamilyen formában tanulmányokat folytatnak nálunk, hiszen az ilyen fiatalok legtöbbször több esztendőt töltenek el itt. (Részben a Művelődési Minisztérium, rész-

ben a TESCO segítségével Magyarországra érkezett és valamilyen felsőoktatási intézményben nappali szakos hallgatóként tanuló, másrészt szintén az MM segítségével posztgraduális képzésre hozzánk érkezett afrikai fiatalokról van szó. Megjegyezzük, hogy a gyűjtőmunka kezdetét jelentő kapcsolatfelvétel megteremtésére hivatalos lehetőség is van, amennyiben a Nemzetközi Előkészítő Intézet mellett működő Nemzetközi Klub vezetősége ehhez rendelkezésünkre áll).

b/ Amennyiben sikerül – pl. a nemzetközi klub segítségével – valamilyik anyanyelvi csoporttal kapcsolatba kerülni, következik az első nehézség, az ellenkezés, a húzódozás legyőzése, ill. azok kiválasztása, akik eredeti környezetből való elkerülésük, a európai kultúrával való szembesülésük, „urbanizálódásuk” ellenére élénken őrzik még magukban kisgyermek- és kamaszkoruk emlékeit, egyúttal viszonylag tevékeny részei voltak a hagyományos életforma orális művészeti alkalmainak, mesélésnek, éneklésnek, szokásoknak stb. (Megjegyezzük, hogy ilyen irányú próbálkozásainknak jó terepei lehetnek a Nemzetközi Klub ún. nemzeti estjei, ahol a hagyományos kultúra számos eleme fényre jön, kiderül, egy-egy anyanyelvi csoportból kik azok, akik valóban élénken őrzik népük orális tradícióit.)

c/ Rendkívül döntő kérdés a „nyelv kiválasztása”. Elmélyültebb kutatáshoz előbb-utóbb érdemes az adott nyelvet valamilyen szinten megismerni, még ha az afrikaiak által beszélt nyugati nyelv vagy a már jó színvonalon ismert magyar mint közvetítő nyelv a munka során végig szükséges eszköz is marad. Úgy tűnik, mindenképpen érdemes hosszabb távú terv (későbbi terepmunka) alapján kiválasztani az adott anyanyelvi csoportot, és ebben az esetben a gyűjtés megindulása előtt szükséges az adott nyelven rendelkezésre álló hazai eszközök (gyűjtések, ill. nyelvi leírások: szótárak, nyelvtanok stb.) feltérképezése.

d/ Az adatközlőkkel való kapcsolattartás fontos eleme, hogy e tekintetben érdemes hosszabb távra berendezkedni, hiszen az egyes folklóranyagok rögzítésén túl az átírás hosszantartó munkálatai során is nélkülözhetetlen részvételük. A sorozatos találkozások során viszont érdemes és szükséges egy bizonyos „tanáros” kapcsolattartási forma kialakítása, mivel más esetben a munkát vég nélküli baráti beszélgetések szoríthatják ki, amelyek persze kétségkívül afrikai barátaink legvonzóbb tulajdonságaiból fakadnak, amennyiben igen nyíltak, barátságosak és ragaszkodó természetűek.

2. AZ ADATRÖGZÍTÉS KÉRDÉSEI

a/ elsőként – amennyiben sikerül a megfelelő adatközlő kiválasztása és adatközlésre bírása – természetesen érdemes a sorra előkerülő dalokat, meséket vagy egyéb folklóradatokat, műfajokat magnóra rögzíteni (egyébként is érdemes bőséges szalaganyaggal dolgozni és a munka befejezéséig minden nyersanyagot, beszélgetéstörédeket megőrizni),

b/ az adatközlő repertoárjának rögzítése után (nem kell elkeseredni, ha ez adott esetben csak néhány dal vagy egykét mese) érdemes megkísérteni a két magnóval való munkát, amennyiben az egyikről vissza lehet hallgatni a felvételeket, a másikon viszont először a nyers szóbeli fordításra kerülhet sor, majd pedig az adott folklórpéldára vonatkozó többlépcsős információk rögzítésére,

c/ a kétféle szalag módot ad azután az írásbeli munka megkezdésére:

/1/ ha a gyűjtőnek nem áll módjában az adott nyelv fonetikai átírását korábbi publikációk alapján kideríteni, az eredeti nyelvi változat átírását az adatközlő segítségével kell megkísérteni (az afrikai nyelvek átírására egyébként egy viszonylag friss mű: Amaat Burssens: *La notation des langues négro-africaines – Signes notation typographiques a utiliser*, ARSOM, Brussels, 1969, 104 pp. archívumunkban helyben használatra rendelkezésre áll), a tapasztalatok szerint erre többnyire mód, van, mivel a nagyobb nyelveket az afrikaiak az elemi iskolában írott formában is megismerik,

/2/ természetesen sokkal előnyösebb a helyzet, ha a gyűjtő az átírás-hoz fel tud használni nyelvészeti eszközöket, is (erre számos esetben hazánkban is mód van, csak fel kell térképezni az MTA Keleti Gyűjtemény, a Néprajzi Múzeum és a Szabó Ervin Központi Könyvtár meglévő anyagát),

/3/ a második szalag információi alapján lehetséges a magyar nyelvű fordítás elkészítése (célszerű azonnal valamilyen nyugati nyelvű fordítás elkészítése is (legalább nyers formában) későbbi idegen nyelvű publikáció céljából – ezt persze nagyban megkönnyíti, ha az adatközlő „második nyelvét” – legtöbbször angol, francia és portugál – a gyűjtő is ismeri,

/4/ az első nyers két vagy három nyelvű lejegyzést követően érdemes ismét szóról szóra ellenőrizni az adatközlővel együtt az eredményt, az újbóli lejátszások ugyanis nemcsak az adott szavak, mondatok, szövegmozaikok értelmezésében hozhatnak mind jobb megoldást, hanem az adatközlőből is újabb és újabb háttér információkat hozhatnak elő (ilyenkor tehát szükséges, hogy kéznél legyen a magnó, és ha kell, ismét csak affé-

le tanáros gesztussal meg kell szakítanunk az adatközlőt és kérnünk, hogy ezt vagy azt a részt mondja magnóra),

/5/ sajátos esetekben előadódhat, hogy az adatközlő kiemelkedő képességű, érdemes ilyenkor egy-egy típus vagy műfaj valamennyi általa ismert formáját, változatát, típusát rögzíteni, hiszen a terjedelmében áttekinthetetlen, de minőségben igen alacsony színvonalú afrikai folklórgyűjtési közlemények legnagyobb hiányossága abból fakad, hogy lényegében egyetlen jellemvonás, egyetlen tipikus jegy, egyetlen törvényszerűség sem rögzíthető kellő biztonsággal, mivel elenyészően csekély az helyi afrikai folklórműfajok száma, amelyek esetében az általánosításhoz minimálisan is elegendő változatanyag áll rendelkezésre,

/6/ figyelemfelhívásul felsorolunk néhány tipikus és a nem helyszíni gyűjtés körülményeiből objektíve fakadó torzítási problémát:

- előadási szinten; 1. a megszólaló dal eredetileg kórus formában hangzik el; 2. hiányzik a dal hangszeres kísérete; 3. a dalt, mesét eredeti környezetében egy sor dramatikus elem – gesztusok, mimika stb. – kíséri,

- formai jellegű módosulások: 1. az afrikai énekek nagyobbik része szóló-kórus válaszolgatásából épül fel, ún. sponsoriális formájú, ez csak akkor valósulhat meg, ha az informátor hazai anyanyelvi csoportja több személyt számlál; 2. ha társak híján az eredeti több szólistával megszólaló példa megvalósítására nincs mód; 3. az énekbetétes mesékből megfelelő és kórust alkotó hallgatóság híján elmaradnak vagy módosulnak az énekes részek; 4. valamilyen rituális ok miatt az adatközlő módosítja, csonkítja stb. a példa szövegét; 5. az adatközlő emlékezete rosszul működik és csak részleteket kapunk valamilyen szövegből (a töredezettség felfedezése adott esetben rendkívül nehéz feladat lesz),

- megjegyezzük, hogy a rítus típusú folklórpélda gyűjtése a minden bizonnyal nagyfokú előadásbeli és formai torzításokon túl tartalmi okoknál fogva tűnik lehetetlennek gyűjtési szempontból, de egyes részletek, típusok, rituális ciklusban megszólaló „verbális betétek” (pl. az időben és térben egyaránt erősen töredezett, szórt lejátsszódású beavatási periódus, énekei, táncai, tanpéldái, kisebb jelenetei) feltehetően e műfajcsoporton belül is megközelíthetők.

4. AZ ÁTÍRÁS NEHÉZSÉGEI

Bár a szöveglejegyzés problémáival korábban már részletesen foglalkoztunk, mégis hadd idézzük itt mindenekelőtt Hugh Tracey (1903–1977)

kiemelkedő jelentőségű dél-afrikai népzene kutató, az Afrikai Zenei Társaság és könyvtára megalapítójának egy megállapítását:

„Kétségtelen, hogy afrikai muzsikát hallgatva élvezetünket jelentős mértékben fokozza, ha tudjuk, miről szól a dal, és ismerjük azt a környezetet, amelyből származik. A külföldi számára szinte teljesen lehetetlen az afrikai szavak értelmét éneklés közben felfogni. Legalábbis én még senkivel sem találkoztam mindeddig, akinek ez sikerült volna. Így aztán meg kell ismételtetnünk a diktálás sebességével a szavakat, majd újra felkérni az adatközlőt a dal előadására. Ezek után már jóval könnyebb követni a szöveget. A kezdő gyűjtőket figyelmeztetni kell arra, hogy szigorúan ragaszkodjanak ehhez az eljáráshoz, különben sorok maradhatnak ki, a költészeti szempontból oly fontos ismétlések. Az énekeseknek gyakran támad nehézségük akkor, amikor pontosan kell visszaemlékezniük, arra, amit előzőleg énekeltek, így jobb híján elejétől végig eldúdolják a dalt, hogy kitalálják, mi is volt a keresett szó. Ambár ez a gyakorlat egyáltalán nem szokatlan, mi sem teszünk másképp. Időt s nyugalmat kíván e munka, hogy biztosak lehessünk benne: a költeményt pontosan rögzítettük.” (*Chopi Musicians*, London, International African Institute, 1948, 8. old.)

Az átírás nehézségeivel kapcsolatban tehát a következőket szeretnénk megjegyezni (Tracey figyelmeztetését megértve, de azt is tudva, hogy a bartóki idők felett az idők eljártak, és a jó minőségű gépi rögzítés korszakában érdemes a magnófelvétellel kezdeni a munkát, és a memóriazavarokat kiküszöbölendő a lejegyzésekhez szükséges ismétléseket is a gép segítségével végezni):

/1/ A szöveg: 1. sok esetben nem elegendő a szavak, kifejezések szó-tári jellegű értelmezése, annak szociális, mi több rituális értelmezését is fel kell fedni, meg kell érteni és ha a fordításban nincs is mód a sajátos értelmezésnek teljes mértékben eleget tenni, a jegyzetekben erről szót kell ejteni, 2. különös gondot igényel a szövegekben felbukkanó „élet-helyzetek”, példázatok stb. társadalmi háttérének felderítése (e tekintetben még korszerű gyűjtemények is igen nagy hibaszázalékkal dolgoznak, olyannyira, hogy adott esetben egy-egy szöveg magyarázat híján egyszerűen „értelmetlen” marad minden kívülálló – afrikai és európai – számára).

/2/ A zene: az afrikai orális költészet egyik legnagyobb fehér foltja, még akkor is, ha napjainkra már van néhány többé-kevésbé pontos zenei átírásokat tartalmazó gyűjtemény (1. mindenekelőtt: J. H. Kwabena Nketia: *Folk Song of Ghana*, London, 1963, 207 old.). Ha énekes folklórműfaj kerül rögzítésre a hazai nem helyszíni munkában, mindenképpen érdemes a zenei átírás elkészítéséről is gondoskodni, mivel az egy-

részt hozzásegíthet a szövegnél is kisebb általánosítási lehetőséggel rendelkező afrikai zenei anyag behatóbb megismeréséhez. Másrészt a zenei lejegyzés a szöveg formai jegyeinek, prozódiajának feltárását is elősegítheti. Annál is inkább, mert legtöbb esetben a vers, illetve a prózaitól megkülönböztető énekszerűség kritériumai a dallamrendszerben találhatók meg (kivéve az erősebben arabizált fekete afrikai kultúrákat), a sok esetben improvizált, kötetlen szótagszámú sorokból álló dalszöveg dallamától megfosztva „prózának hat”.

Az afrikai dallamvilág lejegyzéseinek standard módszere mindaddig nem alakult ki. Mindemellett hasznos azt soronként ütemvonal nélkül – a magyar parlando–rubato dallamok lejegyzéséhez hasonlóan – rögzíteni (természetesen ezúttal is a Fekete Afrikában uralkodó zenei típusra koncentrálunk). S ez a módszer célravezető akkor is, ha nem szabad beszéd-szerű, hanem metrikusan lüktető, vagy tempójú dalról van szó, mert többnyire ilyenkor is változó ritmusú ütemek csatlakoznak egymáshoz – már az európai hallás szerint – és ezek konkrét ütemekre bontása különféle ellentmondásokat szülhet (pl. esetleg megvalósuló hangszeres kíséret anyagában rejlő poliritmia, illetve polimetria miatt). A soronkénti lejegyzést nagyban aláhúzza tehát az uralkodó monostrófikus jellegű dallamtípus, amely kórossal párosulva is „egysoros szerkezetet” mutat, de akkor a szólista és a kórus „kérdés–válasza” alkot egy sort. Annyit még megjegyzünk, hogy az-afrikai dalokban tapasztalatunk szerint viszonylag ritkán szerepelnek egy ív alá tartozó hangcsoportok, vagyis amikor egy szótagra több hang kerül (még ritkább az európai népzene régi rétegét átható díszítés, ornamentika). Ha ilyen előfordul, ezek átírását fokozott gonddal és az adatközlő segítségével érdemes megoldani, a „szövegi átkötések” vagy díszítőhangok helyét kijelölni.

/3/ Amennyiben az adatközlő vagy a vele egy csoportot alkotók viselkedésmódja ezt indokolja, érdemes fotózni, sőt esetleg filmezni is: ezeknek a vizuálisan rögzíthető mozzanatoknak az átírásban való feltüntetésére szintén van mód. Az ilyen természetű információk jelölési rendszerének módszertani kidolgozása ugyanakkor külön munkálatokat igényel, mivel semmilyen kialakult nemzetközi normája nincs.

/4/ A hazánkban tartózkodó afrikaiaktól táncok gyűjtését igen nehezen megvalósítható feladatnak tartom, hiszen azoknak elmaradhatatlan része az eredeti közösség, a helyzetek originális átélése, a rituálisan pontosan szabályozott viseleti forma. Mindemellett feltételezhető, hogy ilyen gyűjtési szándék is járhat eredménnyel. A táncok gyűjtési módszertanának kidolgozásához azonban külön szakemberre van szükség.

5. A MŰFAJI KÉRDÉS

Az afrikai folklórkutatás számos hiányossága közül az egyik legkirívóbb az, hogy a kontinens folklórkincse szinte teljesen áttekinthetetlen műfaji szempontból. Ennek több oka is van. Az egyik a hagyományos etnológia érdektelensége a folklórjelenségek, s főleg a folklórszöveg iránt (vagyis az csak véletlenül, „mutatóba” rögzített valamit az orális költészetből, zenéből stb.). A másik, hogy nemcsak a hagyományos etnológia, hanem – benyomásunk szerint – az újabb elmélyültebb folklórgyűjtési munkálatok is elmennek bizonyos folklórjelenségek mellett, nem veszik azokat „folklórjelenségként” számba. Jellegzetes példa erre az afrikai hőseposz sorsa, amelyet ugyan Leo Frobenius már a század elején felfedezett, de holmi hőslegendákként számba véve azokat jó időre meg is béklyózta a kutatást (Ruth Finnegan: *Oral Literature in Africa* c. könyvében még 1970-ben is azt állította, hogy nincs igazi afrikai hőseposz, jöllehet erre az időre már szövegek sora vált ismertté). Kétségtelen viszont, hogy az afrikai hőseposz sajátos kevert szövegű – verses–prózai – típusa még sok tisztáznivalót kíván meg. A műfaji problematika másik és az előbbinél is súlyosabb kérdése, amely mondhatnánk még csak a „ráébredési fázisban” tart, az európai műfajrendszer (művészeti ágak, műnemek és műfajok hierarchiája értelmében) és az afrikai műfaji világ közötti különbségek feltérképezésének megvalósítása, és amelyet külön bonyolít, hogy e munkálatokban helyet kell adnunk maguknak az afrikaiaknak is eredeti műfaji gondolkodásuk, elképzeléseik, tradicionális műfaji megnevezéseik, felosztásaik számára.

A gyűjtések során tehát érdemes a következőket felderíteni műfaji szempontból:

/1/ az adatközlő által mesének, éneknek tekintett darabok rögzítésén túl pl. genealógiák, legendák, történeti elbeszélések, helyi események és történetek, másrészt a magyar leíró nyelvtanban ún. „állandó szókapcsolatoknak” jelzett beszédformulák után nyomozni, mivel pl. az utóbbiaknak különösen nagy a szerepe az afrikai kultúrákban. Mindemellett a gyűjtések zöme a proverbiumokra és a találósokra összpontosítja figyelmét. Az egyéb sajátos formulatípusokról csak egy-egy éles szemű gyűjtő rövid megjegyzéseiből értesülhetünk (l. mindenekelőtt W. F. P. Euron ritkán idézett, de e témában alapvető cikkét: *Oral Literature in Lubaland*, *African Studies*, 1943, 93–96. old., magyar fordítása ebben a számunkban).

/2/ Érdemes adott esetben előzetesen megállapítani, milyen műfaj vagy műfajok hiányoznak a gyűjtési közlemények palettájáról (sok esetben például csak meséket vagy csak dalokat ismerünk egy-egy etnikumtól), s így a nem terepen végzett – csökkent értékű – gyűjtés is hézagpótló szerepet tölthet be, pontosabban előhívhatja a figyelmet még nem gyűjtött, de értékes folklórkincsek rögzítésének fontosságára.

/3/ Rendszertani problémák: a korábbiaknak megfelelően igen fontos lenne a műfajok, típusok, altípusok esetleges helyi megnevezésének rögzítése, mivel az adott esetben hozzásegíthetne – természetesen értelmezésével együtt – az európaiaktól eltérő szemléletmód feltérképezésére (pl. a mesék, énekek stb. sajátos megnevezései, csoportosításai, a megnevezés és csoportosítás sajátos etnokulturális okai; – vagy például miként veszik számba a rítusokat, a rítusok egyes énekelt, mesélt, színjátékszerűen előadott, de folklórszöveggént is számba vehető részeit stb.).

6. A GYŰJTÖTT FOLKLÓRANYAG TÁRSADALMI HÁTTERE

A korábbiakban természetesen már több alkalommal érintettük a háttér információk minél nagyobb körének fontosságát. Itt lényegében csak összefoglalni igyekszünk azt, amit elszórva már megjegyeztünk:

/1/ a szövegben rejlő valamennyi olyan utalást meg kell kísérelni felkutatni, amely az adatközlő eredeti társadalmi környezetének mindennapi vagy rituális életével áll kapcsolatban,

/2/ szükségesnek látszik, különösen a rítusok vagy pl. a mitikus mesék, legendák kapcsán a mindennapi gondolkodást erőteljesen befolyásoló hiedelemvilág elemeinek felderítése (természetesen külön téma az afrikai hiedelem-típusoknak a gyűjtése),

/3/ szükséges az adott szövegek vagy műfajok társadalmi szerepkörének, megjelenési formájának megismerése vagy pl. az egyes műfajok nemekkel, életkori csoportokkal, sajátos társadalmi alkalmakkal–eseményekkel való összefüggése stb.

Úgy tűnik, a nem terepen végzett gyűjtési munka előkészítésére speciális gyűjtési útmutató elkészítése mindenképpen hasznosnak bizonyulhat, hiszen az afrikanisztikai kutatási csoport hazai gyűjtési kísérleteit egyrészt a már megalakult amerikanisztikai csoport, másrészt a későbbiekben ázsiai vagy óceániai kutatásokra vállalkozó kollégák is beépíthetik munkájukba. Ugyanakkor e speciális gyűjtési mód végső soron mind elméleti kidolgozását tekintve, mind a gyakorlati tapasztalatok tekintetében

visszahathat a hazai terepen és hazai környezetben végzett gyűjtések módszertanára is.

A vita nyomán megszülető gyűjtési útmutatóhoz végső formájában természetesen célszerű lenne az európai folklorisztikából válogatott, az egyes földrészek folklórkutatásait tekintve viszont részletes és bőséges szakirodalmi jegyzéket függeszteni a gyakorlati munka minél teljesebb előkészítése érdekében.

HAZÁNKBAN TARTÓZKODÓ AFRIKAIÁK, MINT FOLKLÓR ADATKÖZLŐK

Füssi Nagy Géza

A hazánkban tartózkodó afrikaiak különböző természetű folklorisztikai kutatásokhoz jelentős segítséget nyújthatnak. A velük való kapcsolat-teremtés és a beszélgetések formájában végzett kutatómunka – a gyűjtött anyag kellő színvonalú rendszerezése és feldolgozása után – jelentős tudományos eredményekre vezethet. A gyűjtőmunka szempontjából – több oknál fogva – elsősorban a huzamosabb ideig nálunk tartózkodó személyek, főleg diákok és aspiránsok, de kisebb mértékben különféle szakemberek is figyelembe vehetők.

Ugyanakkor tudomásul kell vennünk, hogy a hazánkban tartózkodó afrikaiak etnikai összetétele roppant sokrétű és heterogén. Tudván, hogy a legtöbb afrikai ország lakosságára nézve is ez a helyzet, nem kell meglepődnünk a fenti tényen, de kutatásaink, vizsgálataink során mindenképpen figyelembe kell vennünk azt. Éppen ennek következtében ugyanis csak elvétve nyílik alkalom a már felgyűjtött anyag ellenőrzésére és más adatközlőktől származó adalékokkal történő összevetésre.

Gyűjtőmunkánk során föltehetően még számos, kutatásainkat nehezítő, illetve akadályozó jelenségben ütközünk majd. Ilyenek:

1. A hazánkban tanuló vagy dolgozó afrikaiak túlnyomó többségükben második generációs értelmiségiek, akik újonnan szerzett, lényegében európai, műveltségük, otthon elfoglalt társadalmi helyzetük, és – nem utolsósorban – életkoruk következtében sokszor tudatosan szembe fordulnak maradinak, idejétmúlnak, sőt nem egy esetben egyenesen az elmaradottság okozójának vélt hagyományos kultúrájukkal, folklórjukkal. Ugyanakkor vitathatatlanul szinte kivétel nélkül potenciális hordozói azoknak. A gyűjtő – kutató munka során tudatosan törekednünk kell ennek a természetes ellentmondásnak a feloldására.

2. Részben az 1. pontban foglaltak miatt sokszor ismereteik és tudásuk is fölöttébb hézagos a bennünket érdeklő kérdéseket illetően. Ezért a tőlük nyert anyagokat, közléseket hiba lenne minden esetben kritikátlanul hitelesként elfogadnunk.

3. Tudomásom szerint hazánkban igen kevesen ismernek megfelelő fokon afrikai nyelveket, s azok is csak a legnagyobb lélekszámú népek

nyelveit beszélik. (Szuahéli, hausza, joruba, amhara és még talán 2-3 más nyelvről lehet szó) Ezzel párhuzamosan az itt tartózkodó afrikaiak aktív magyar nyelvtudása is csupán néhány kivételes esetben üti meg az ilyen munkához joggal megkívánható mértéket. A közvetítőnyelven keresztül történő lejegyzést tehát aligha tudjuk kiküszöbölni.

4. Számos, nagyszámú kis nép által lakott afrikai országban jelentős politikai tendenciává vált az utóbbi évtizedekben valamiféle egységes nemzeti tudat kialakítására irányuló törekvés (pl. „mi kenyaiai, nigériaiaiak stb. vagyunk”). Ez sem teszi könnyebbé az eredeti népi kultúrák, törzsi folklóranyagok segítségükkel való feltárását. És még sorolhatnám a nehézségeket.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy már olvashattam Katona Imre tanár úr „Előzetes tájékoztató”-ját, amelynek tematikájával teljes mértékben egyetértek, s így e téren nem kell fölösleges ismétlésekbe bocsátkoznom.

Csupán annyival egészíteném ki a Tájékoztatóban foglaltakat, hogy célszerűnek látom afrikai barátaink ismereteinek felhasználását nyomtatásban, vagy bármilyen más formában máris hozzáférhető *afrikai folklóranyagok módszeres, tudományos igényű kontrollálására*.

Összegzésképpen leszögezem, hogy a hazánkban tartózkodó afrikaiaktól lehetséges és hasznos, tehát szükséges folklór anyagokat gyűjteni. Ily módon jelentős értékű tudományos eredményekhez juthatunk, de mindez – kiterjedt és alapos, sok időt igénylő helyszíni terepmunka híján – véleményem szerint csak részmunkálatok sorozatának tekinthető, s nem vezethet el az afrikai népek mai folklórájának kimerítő tudományos feltárásához.

Budapest, 1982. február 5-én. (Előzmények és tervek a Folklóre Tanszékről)

Dr. F. Nagy Géza
tud. munkatárs
Általános és Alkalmazott
Nyelvészeti Tanszék